

O arheološkim početcima na Kosovu i u sjevernoj Albaniji

On archaeological beginnings in Kosovo and Northern Albania

Vinicije B. Lupis
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar /
Ivo Pilar Social Science Institute
Područni centar Dubrovnik / Dubrovnik Regional Centre
Od Kaštela 11
HR - 20 000 Dubrovnik
vinicije.lupis@pilar.hr
orcid.org/0000-0001-8516-9312

UDK: 930.2:003.071(497.115+496.5)

Izvorni znanstveni članak / Original scientific paper
Primljeno / Received: 1. 2. 2023.
Prihvaćeno / Accepted: 27. 7. 2023.

Elvis Shala
Archaeological Institute of Kosovo /
Archaeological Institute of Kosovo
Rr. Nazim Gafurri n. n. Muzeu i Kosovës
KS - 10000 Pristina
elvis.shala@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9026-0193

Autori u radu obrađuju početke zanimanja za spomeničku baštinu na području Kosova i sjeverne Albanije od početaka 17. do kraja 19. stoljeća. Vrijedan povijesni izvor su prije svega crkvene vizitacije nekoliko barskih, skadarskih i skopskih nadbiskupa, poput Marina Bizzija, Petra Bogdanija i Darija Buccarellija. One pružaju pregršt korisnih povijesnih podataka o poznavanju i istraživanju povijesne i arheološke baštine albanskih područja. Vizitacije su dokazale da zanimanje za antičku, srednjovjekovnu i novovjekovnu epigrafiku na razmatranim prostorima, usprkos povijesnim nedaćama, ima višestoljetni kontinuitet. Skadarski nadbiskup Lujo Čurčija je na temelju dosad nepoznatog arhivskog dokumenta prepoznat kao utemeljitelj kolekcionarstva u Albaniji. Isto tako ovaj rad ukazuje na činjenicu kako je dubrovački kulturni krug tijekom 17. i 18. stoljeća gajio stalno zanimanje za kulturnu baštinu albanskih prostora. Tako je dubrovački bizantolog Anselmo Bandur izradio prvi zemljovid antičke Dardanije i objavio izvore koji govore o antičkoj povijesti suvremenih albanskih prostora. Mjesto Anselma Bandura nezaobilazno je u poznavanju antičke i srednjovjekovne povijesti jugoistočne Europe, a značajan je i kao izdavač brojnih antičkih i bizantskih izvora, prije svega i djela cara pisca Konstantina VII. Porfirigeneta. Iz djelomično saču-

In this paper the authors cover the beginnings of interest in the monumental heritage in the territory of Kosovo and northern Albania from the start of the 17th to the end of the 19th century. Valuable historical sources for this endeavour are above all the ecclesiastical visitations by several archbishops of Bar, Skadar and Skopje, such as Marin Bizzi, Petar Bogdani and Dario Buccarelli. They offer an abundance of useful historical data for insight and research into the historical and archaeological heritage of the Albanian territories. The visitations prove that interest in ancient, medieval and Early Modern epigraphy in these areas had many centuries of continuity despite certain historical hardships. Based on previously unknown archival documents, Skadarjer Archbishop Lujo Čurčija (Luigi Ciurcia) has been recognized as the founder of collecting activity in Albania. By the same token, this paper highlights the fact that during the 17th and 18th centuries, the Ragusan (Dubrovnik) cultural sphere fostered a constant interest in the cultural heritage of the Albanian lands. Thus, the Ragusan Byzantist Anselmo Banduri crafted the first map of ancient Dardania and published sources that speak of the ancient history of the contemporary Albanian lands. Banduri's contributions are essential to an understanding of the ancient and medieval history

vane knjižnice dubrovačkog kolekcionara Ivana Natalija Aletina (danas pohranjene u franjevačkom samostanu Male braće u Dubrovniku) potječe rukopis koji opisuje spomeničku baštinu sjeverne Albanije, donosi natpis sa sarkofaga sv. Vlaha i opisuje pečat Albanske franjevačke kustodije iz 16. stoljeća. Koautor ovog rada, albanski arheolog Elvis Shala, nadopunio je poznavanje novovjekovne latinske epigrafije na Kosovu iznašanjem dijela natpisa bratovštine svećenika iz dvojne crkve sv. Nikole i sv. Marije u Novom Brdu.

Ključne riječi: *Albanci, Anselmo Bandur, Marin Bizzi, Ivan Natali Aletin, sfragistika, epigrafika, Kosovo, Albanija.*

of South-eastern Europe, and he was also significant as the publisher of numerous Classical and Byzantine sources, above all the works of the scholar-emperor, Constantine VII Porphyrogenitus. A manuscript that describes the monumental heritage of northern Albania contains an inscription from the sarcophagus of St. Blaise and describes the seal of the 16th-century Albanian Franciscan custody was originally from the partially preserved library of Ragusan collector Ivan Natali Aletin (today held in the Franciscan Minorite Monastery in Dubrovnik). This paper's co-author, Albanian archaeologist Elvis Shala, supplemented knowledge of Early Modern Latin epigraphy in Kosovo by discovering a part of the inscriptions of the clerical fraternity from the dual Church of St. Nicholas and St. Mary in Novo Brdo.

Key words: *Albanians, Anselmo Banduri, Marin Bizzi, Ivan Natali Aletin, sigillography, epigraphy, Kosovo, Albania.*

UVOD

Zanimanje za sakupljanje antičkih izvora te antičkih, srednjovjekovnih ili novovjekovnih epigrafskih spomenika nije zaoobišlo ni albanske prostore od područja sjeverne Albanije do Kosova. Ovi prostori obilovali su antičkim spomenicima, isto kao i ruševinama brojnih crkava i samostana uništenih u osmanlijskoj invaziji. Antičke i srednjovjekovne ruševine bile su u žarištu zanimanja rijetkih pripadnika visokog katoličkog klera, koji je posjedovao vještine njihova kulturološkog interpretiranja, odnosno koji je poznao latinski i grčki jezik, kao jezike onodobne kulture. Usprkos teškim povijesno-političkim okolnostima proces sabiranja izvora i spomenika u službi traženja kulturnog naslijeđa ipak nije bitno vremenski odudarao od najbližeg rubnog područja zapadne kulturne ekumene, a to su hrvatski povijesni prostori, koji su se na barskom području i fizički dodirivali, a preko Dubrovnika, kulturnoga i ekonomskog središta, i intenzivno susretali.

**O POČETCIMA ARHEOLOGIJE NA KOSOVU I U
SJEVERNOJ ALBANIJU KROZ CRKVENE VIZITACIJE
NADBISKUPA 17. STOLJEĆA**

O počecima arheoloških istraživanjima na Kosovu možemo govoriti već od početka 17. stoljeća, kada je barski nadbiskup Marin Bizzi 1610. vizitirao područje sjeverne Albanije i Kosova, a ta vizitacija opisana je u rukopisu *De Albania, Servia et Antibarensi provincia relatio Marini Bizzi, antibarensis archiepiscopi*. Bizzi - kojem se prezime u arhivskim izvorima pojavljuje u tri grafije (Bizzi, Bizzius, Bicius)¹ - rođen je na otoku Rabu oko 1570., a umro u Rimu 1625. godine. Papa Pavao V. imenovao ga je 1608. barskim nadbiskupom, primasom Srbije i namjesnikom Budvanske biskupije. Zauzimanjem Mahmud-paše, koji je, kao i on, bio rodom iz Raba, dopušteno mu je 1610. godine da posjeti Bar, kako bi obavio pregled tog dijela nadbiskupije. Bizzi je, međutim, iskoristio to dopuštenje za vizitaciju cijele nadbiskupije, usput posjetivši svoje rimokatoličke vjernike u mjestima od Svača do Prokuplja na rijeci Toplici. Na povratku iz Prokuplja, preko Trepče, Novog Pazara, Prijepolja i Pljevalja, stigao je u Trebinje, odatle je otišao u Konavle, zatim u Kotor i na kraju u Budvu. Godine 1611. ponovo je posjetio Bar, ali se ubrzo morao vratiti jer su mu Turci radili o glavi. Nedugo zatim Bizzi je otputovao na Rab, a 1612. stigao u Rim. Opsežno izvješće *Relatione della visita fatta da me Marino Bizzi, Arcivescovo d'Antivari, nelle parti della Turchia, Antivari, Albania e Servia alla Santità di Nostro Signore Papa Paolo Quinto* sadrži opis obilaska Barske nadbiskupije te tako postaje korisnim povijesnim izvo-

INTRODUCTION

Interest in collecting sources from Classical Antiquity and Classical, medieval or Early Modern epigraphic monuments did not bypass the Albanian lands from northern Albania to Kosovo. These areas abounded in ancient monuments, as well as the ruins of numerous churches and monastic buildings destroyed during the Ottoman invasions. Ruins from Classical Antiquity and the Middle Ages were the focus of interest for the rare members of the high Catholic clergy who possessed the skills to culturally interpret them, i.e., they knew the Latin and Greek languages as well as the languages of the cultures in that era. Despite difficult historical/political circumstances, the process of gathering sources and monuments in the search for the cultural heritage did not greatly diverge in chronological terms from the closest peripheral territory of the Western cultural sphere, and that was the Croatian historical territory, which physically bordered it in the area of Bar and intensively intermingled via Dubrovnik, a cultural and economic hub.

**ON THE BEGINNINGS OF ARCHAEOLOGY IN
KOSOVO AND NORTHERN ALBANIA THROUGH THE
ECCLESIASTICAL VISITATIONS BY ARCHBISHOPS IN
THE 17TH CENTURY**

We may already speak of the beginnings of archaeological research in Kosovo at the very start of the 17th century, when Bar Archbishop Marino Bizzi visited the territory of northern Albania and Kosovo in 1610, and this visitation was described in the manuscript *De Albania, Servia et Antibarensi provincia relatio Marini Bizzi, antibarensis archiepiscopi*. Bizzi - whose surname appears in three different spellings in archival sources (Bizzi, Bizzius, Bicius)¹ - was born on the island of Rab at around 1570, and died in Rome in 1625. Pope Paul V appointed him archbishop of Bar (Antivari), primate of Serbia and administrator of the Budva Diocese. Through the intercession of Mahmud Pasha who, like Bizzi, was born on Rab, he was allowed to visit Bar in order to conduct an inspection of this part of the archdiocese. Bizzi, however, took advantage of this permission to conduct a visitation of the entire archdiocese, visiting his Roman Catholic faithful along the way in communities from Svač to Prokuplje on the Toplica River. After returning from Prokuplje via Trepča, Novi Pazar, Prijepolje and Pljevlje, he arrived in Trebinje, whence he departed for Konavle and then Kotor and finally Budva. In 1611 he visited Bar again, but had to return quickly because his life was threatened by the Ottomans. Not long thereafter Bizzi travelled to Rab, and arri-

1 U tekstu koristimo uobičajenu grafiju prezimena korištenu u povijesnoj literaturi.

1 In this text we use the customary spelling of surnames used in the historical literature.

rom za poznavanje balkanskih zemalja u vrijeme turske vladavine. Izvješće je obuhvatilo područje od Budve, Bara i Drača prema sjeveroistoku do rijeke Morave, a Bizzi ga je predao papi Pavlu V. Njegovo izvješće nalazi se u knjižnici prinčeva Barberini u Rimu pod naslovom *De Albania, Servia et Antbarensi provincia relatio Marini Bizzi, antibarensis archiepiscopi*, a hrvatski povjesničar Franjo Rački objavio ga je u cijelosti.²

U izvješću postoji nekoliko zanimljivih zapažanja vezanih za spomenike, ali za povijest albanske arheologije svakako je najvažnija vijest o pronalasku više komada zlatnog novca. Bizzi navodi kako je poslije vizitacije crkve sv. Aleksija u mjestu Kukës, koju detaljno opisuje (samo mjesto naziva *Cocus*), posjetio ruševine u kojima su Turci pronašli dvadeset zlatnika, a ne medalja, jer se u onodobnim spisima i literaturi riječ medalja rabila za novac, a ne za medalju, kako se razumijeva u klasičnom smislu. Vjerojatno se radilo o antičkom ili bizantskom novcu, a to je najstarija vijest o nalazima od plemenitih kovina na tim područjima.³

Za razvoj albansko-hrvatskih kulturnih veza u 17. stoljeću i za poznavanje kulturnih spomenika Albanije i Kosova iznimno je značajan skopski nadbiskup Petar Bogdani (alb. Pjetër Bogdani, oko 1630. – 1689.).⁴ Bogdani je bio jedna od najistaknutijih ličnosti albanskoga vjerskog i kulturnog života 17. stoljeća. Osim po svojem književnom radu nadbiskup Bogdani iznimno je značajan kao povijesni izvor, zbog svojih vizitacija i izvješća Svetoj Stolici, u kojima se nalaze vrijedni kulturološki podatci, poput onih o antičkoj i srednjovjekovnoj epigrafici na albanskim prostorima. Bogdani je zapravo objavljivanjem natpisa iz 1470. godine iznad Vrata Ribarnice kraj kupališta u gradu Skadru, udario temelj novovjekovnoj albanskoj epigrafici. Isto je tako objavljivanjem natpisa iz vremena Septimija Severa koji je bio ugrađen u džamiju kraj porušenog mosta u Skadru, udario temelje albanskoj klasičnoj epigrafici.⁵

ANSELMO BANDUR I ZEMLJOVID ANTIČKE DARDANIJE

Antički svijet preživio je u tradiciji srednjovjekovnog Raguzija – Dubrovnika, uporno ističući svoje korijene u pradavnoj koloniji Epidauru na kapitelima Kneževa dvora iz sredine 15. stoljeća. Dubrovnik, naime, svoju utemeljenost gradskoga i civilizacijskog središta Gornje Dalmacije stječe na kontinuitetu antičke baštine. Istraživanje antičke baštine u Dubrovniku može se pratiti od vremena Cirijaka iz Ancone, u prvoj četvrt-

ved in Rome in 1612. The extensive report *Relatione della visita fatta da me Marino Bizzi, Arcivescovo d'Antivari, nelle parti della Turchia, Antivari, Albania e Servia alla Santità di Nostro Signore Papa Paolo Quinto* contains a description of his tour of the Bar Archdiocese and so becomes a useful historical sources for information about the Balkan territories during the era of Ottoman rule. The report encompasses the territory from Budva, Bar and Drač (Durazzo, Durrës) toward the north-east to the Morava River. Bizzi submitted it to Pope Paul V. His report is held in the library of the Barberini princes in Rome under the title *De Albania, Servia et Antbarensi provincia relatio Marini Bizzi, antibarensis archiepiscopi*. The Croatian historian Franjo Rački published it in its entirety.²

The report contains several intriguing observations tied to monuments, although for the history of Albanian archaeology certainly the most important is news of the discovery of several gold coins. Bizzi stated that after visiting the Church of St. Alexis in the town of Kukës, which he described in detail (only he called the town 'Cocus'), he visited ruins in which the Ottomans had found twenty gold coins, and not medals, as in the records and literature of the time the word 'medal' was used for money rather than actual medals, as understood in the classical sense. These were likely Roman-era or Byzantine coins, and this is the oldest report on finds of precious metals in these territories.³

Skopje Archbishop Pjetër Bogdani (ca. 1630-1689) was exceptionally significant to the development of Albanian-Croatian cultural ties in the 17th century and knowledge on the cultural monuments of Albania and Kosovo.⁴ Bogdani was one of the most distinguished figures in Albanian religious and cultural life in the 17th century. Besides his literary work, Archbishop Bogdani was exceptionally important as a historical source thanks to his visitations and reports to the Holy See, which contain invaluable cultural data, such as those concerning ancient and medieval epigraphy in the Albanian lands. By publishing the inscription above the Fishmarket Gate next to the bathing zone in the city of Shkodër from 1470, Bogdani in fact laid the foundations for medieval Albanian epigraphy. Similarly, by publishing the inscriptions dated to the reign of Roman Emperor Septimius Severus, which had been built into the mosque next to the demolished bridge in Shkodër, he also set the foundations for Albanian Classical epigraphy.⁵

2 Kolumbić 1983, str. 799; Molnar 2019, str. 37-63.

3 Rački 1888, str. 51-156. (...) *Da quella villa mi fu mostrato un luoco non molto lontano, dove quell'anno i Turchi in certe ruine d'un drennasto haveano trovato piu di 20 medaglie d'oro ascoste inu no di quei muri nella perdita del paese (...)*, Kolumbić 1983, str. 799.

4 Bartl 2007, str. 267-288; Arapi 2015, str. 241-252.

5 Lupis, Shala 2021, str. 23-38.

2 Kolumbić 1983, p. 799; Molnar 2019, pp. 37-63.

3 Rački 1888, pp. 51-156. (...) *Da quella villa mi fu mostrato un luoco non molto lontano, dove quell'anno i Turchi in certe ruine d'un drennasto haveano trovato piu di 20 medaglie d'oro ascoste inu no di quei muri nella perdita del paese (...)*, Kolumbić 1983, p. 799.

4 Bartl 2007, pp. 267-288; Arapi 2015, pp. 241-252.

5 Lupis, Shala 2021, pp. 23-38.

Slika 1.
Anselmo Bandur (Petar Frano Martecchini, *Galleria di Ragusei illustri*, Ragusa 1841.)

Figure 1.
Anselmo Bandur (Petar Frano Martecchini, *Galleria di Ragusei illustri*, Ragusa 1841.)

tini 15. stoljeća, koji je bilježio i prepisivao rimske natpise. Dubrovački pisci i kroničari Ludovik Crijević Tuberon, Serafino Razzi i Mavro Orbini bavili su se i antičkim razdobljem, sa stoljetnom temom svih dubrovačkih povjesničara, a to je pad Epidaura i nastanak *Ragusiuma* - Dubrovnika. Ljubav prema antičkoj umjetnosti svjedoči i slikar Nikola Božidarević, koji u oporuci iz 1517. navodi i svoju zbirku starog novca (medalja), očito antičkog.⁶ Ista kultura njegovanja antičke tradicije svjedočila se i u Baru, rubnom hrvatsko-albanskom gradu, ali ona je zbog turske okupacije grada 1571. godine posve zatrta. Poznat nam je barski humanist Antun Prokulijan, splitski i šibenski kancelar, koji je u svoja dva govora iz 1558., tiskana 1567., u čast splitskog kneza Giovannija Battiste Calboa, pod naslovom: *Oratione al clarissimo m. Giovan Battista Calbo degnissimo rettor, et alla magnifica comunità di Spalato (...)*, evocirao Atenorovu ulogu u formiranju kulturnog *locusa* u Dalmaciji, iz koje je prognan u Padovu, koju je utemeljio.⁷

ANSELMO BANDURI AND THE MAP OF ANCIENT DARDANIA

The world of Classical Antiquity had survived in the tradition of medieval Ragusa – Dubrovnik – which persistently underscored its roots in the ancient colony of Epidaurum on the capitals of the Rector's Palace from the mid-15th century. Ragusa in fact earned its foundation as the urban and civilizational hub of Dalmatia Superior on the basis of continuity with the Classical heritage. Research into the ancient heritage in Dubrovnik may be followed from first quarter of the 15th century during the time of Ciriacus of Ancona, who recorded and transcribed Roman inscriptions. Ragusan writers and chroniclers Ludovicus Cerva Tubero (Ludovik Crijević Tuberon), Serafino Razzi and Mavro Orbini also dealt with the Classical era and the centuries-long theme of all Ragusan historians, and that was the fall of Epidaurum and the emergence of Ragusium/Dubrovnik. The painter Nikola Božidarević (Nicholas of Ragusa) also testified to this love for Classical art, for in his will from 1517 he cited his collection of old coins (medals), obviously dating to Antiquity.⁶ This same culture of nurturing the Classical tradition was recorded in Bar, a peripherally Croatian-Albanian city, but due to its occupation by the Ottomans in 1571, it was entirely suppressed. It is known that the humanist Antonio Proculiano (Antun Prokuljan), who served as chancellor of Split and Šibenik, was originally from Bar. In two speeches delivered in honour of the Split rector Giovan Battista Calbo in 1558 and printed in 1567 under the title: *Oratione al clarissimo m. Giovan Battista Calbo degnissimo rettor, et alla magnifica comunità di Spalato (...)*, he evoked the role of Antenor in the formation of the cultural *locus* in Dalmatia, whence he was exiled to Padua, which he had in fact founded.⁷

It was in this cultural milieu that a figure emerged in Dubrovnik who would be particularly significant to the understanding of Antiquity and the dissemination of its culture, the noteworthy numismatist and Byzantist Anselmo Banduri (18 Aug. 1675 – 14 Jan. 1743), who was the nephew of Ston Bishop Frano Volanti.⁸ In his fundamental works *Imperium orientale sive antiquitates Constantinopolitanae (...)*, (Paris, 1711), in which he gathered many unpublished sources vital to Byzantine history as well as certain earlier known sources that he printed on the basis of newly-discovered manuscripts, among them *De administrando imperio* by Constantine Porphyrogenitus, as well as the second edition of this important work, and *Numismata imperatorum Romanorum a Traiano Decio ad Palaeologos Augustos. Accessit bibliotheca nummaria* (Paris, 1718), whi-

6 Đurić 1963, str. 141; Vujić 2007, str. 166-167.

7 Prokulijan 2015, str. 30-31; Marković 2006, str. 233.

6 Đurić 1963, p. 141; Vujić 2007, pp. 166-167.

7 Prokulijan 2015, pp. 30-31; Marković 2006, p. 233.

8 Foretić 1956, pp. 230-256; Foretić 1958, pp. 811-822; Arsić 2005, p. 140; Stipčević 1983, pp. 417-418.

U takvom kulturnom ozračju poniknula je posebno važna osoba za poznavanje antike i širenje njezine kulture, nadasve zaslužan glasoviti numizmatičar i bizantolog iz Dubrovnika Anselmo Bandur (18. 8. 1675. – 14. 1. 1743.), nećak stonskog biskupa Frana Volantija.⁸ U svojim temeljnim djelima *Imperium orientale sive antiquitates Constantinopolitanae* (...), Pariz 1711., gdje je sakupio mnoge neobjelodanjene izvore važne za bizantsku povijest, kao i neke ranije poznate, koje je tiskao na temelju novopronađenih rukopisa, među njima i Porfirogenetov spis *De administrando imperio*, kao drugo izdanje ovog važnog djela, te *Numismata imperatorum Romanorum a Traiano Decio ad Palaeologos Augustos. Accessit bibliotheca nummaria*, Paris 1718., koje se na neki način nastavlja na *Imperium orientale*, opisao je novac kasnorimskih i bizantskih careva te je objavio i numizmatičku bibliografiju *Bibliotheca nummaria*, jednu od prvih u svijetu.⁹ Anselmo Bandur je pod zaštitom Luja XIV. kao predstavnik poslijepotresne generacije objavio *Numismata*, u kojoj je dubrovačku tradiciju pozivanja na antičke civilizacijske tekovine znanstveno uobličio na najprimjereniji način. Tako je Dubrovnik ušao u ondašnje znanstvene krugove koji su istraživali antičku baštinu, za koju je tada zanimanje iznimno poraslo. Ivan Luka Zuzorić (1716. – 1746.), Junije Restić (1669. ili 1671. – 1735.), Ruder Bošković (1711. – 1787.), svojim opisima drevne Troje, te Miho Sorkočević (1739. – 1796.) dali su potkraj 18. stoljeća obol arheološkoj znanosti svojim znanstvenim raspravama. Samo dvije godine nakon smrti Jaketa Palmotića 1682. godine Martolica Crijević i Marko Baziljević proveli su prva poznata arheološka istraživanja u franjevačkom samostanu u Cavtatu, te ostavili pisano izvješće s crtežom za državne vlasti Dubrovačke Republike, koja ih je i u tim teškim poslijepotresnim godinama poticala na istraživanje antičkih tragova u Cavtatu. Može se slobodno reći kako je tim činom položen temelj suvremenoj arheologiji u dubrovačkom kraju.¹⁰ Tada je pronađen natpis Publija Marcija, koji je publicirao Miho Sorkočević i prenio ga u cavtatski Knežev dvor, a spominje ga i Daniele Farlati u svojem popisu antičkih nalaza iz Epidaura. U idućem, 18. stoljeću nastavlja se sakupljačka praksa. Iz jednog baroknog rukopisa iz druge polovice istog stoljeća, koji pripada zbirci Antuna Martecchinija, doznajemo da su godine 1738. u Cavtatu kraj kuće Josipa Brunija pronađena dva groba s rimskim nadgrobniim natpisom, pisanim majuskulnom kapitalom: NYMPHIO CLEPI. HILARIO. CONS. POS. (CIL III, 1756.).¹¹

Slika 2.
Anselmo Bandur, *Imperium orientale sive antiquitates Constantinopolitanae*... I., Venetiis 1729. (foto: V. B. Lupis)

Figure 2.
Anselmo Banduri, *Imperium orientale sive antiquitates Constantinopolitanae*... I., Venetiis 1729 (photo: V. B. Lupis)

ch in a way continues *Imperium orientale*, he described the coins of the late Roman and Byzantine emperors and published the numismatic bibliography *Bibliotheca nummaria*, one of the first in the world.⁹ As a representative of the post-earthquake generation, Banduri, under the protection of Louis XIV, published the *Numismata*, in which he scientifically formulated the Ragusan tradition of calling back to Classical civilisation in the most appropriate fashion. Dubrovnik thus joined the ranks of that era's scholarly circles studying the Classical heritage, in which exceptional interest had grown. The scholarly disser-

8 Foretić 1956, str. 230-256.; Foretić 1958, str. 811-822; Arsić 2005, str. 140; Stipčević 1983, str. 417-418.

9 DADU, Knjižnica – Ragusina, 796/1, 796/2, 797/1-2. U knjižnici Državnog arhiva u Dubrovniku čuvaju se izdanja *Imperium orientale sive antiquitates Constantinopolitanae* (...), iz 1711., pariško izdanje (R-651/1,2), i venecijansko, iz 1729. (R-797/1,2), te *Numismata imperatorum romanorum* (...), Pariz 1718. (R-796/1,2).

10 Lupis, Ničetić 2001, str. 67-75; Lupis 2002, 44; Lupis 2010, str. 224.

11 Mommsen 1873, str. 290, br. 1756.

9 DADU, Knjižnica – Ragusina, 796/1, 796/2, 797/1-2. The library of the State Archive in Dubrovnik hold the editions *Imperium orientale sive antiquitates Constantinopolitanae* (...) from 1711, the Paris edition (R-651/1,2), and Venetian edition from 1729 (R-797/1,2), and *Numismata imperatorum romanorum* (...), Paris 1718 (R-796/1,2).

U istom rukopisu posvjedočuje se kako je u vinogradu sjeverno od Cavtata pronađen kip Publija Kornelija Dolabele i tri simetrično postavljena korpusa kipova uz natpis: P. CORNELIO. DOLABELLAE. COS/ VII. VIRO. EPVLON. SODALETITIENSI./ LEG. PROPR. DIVI. AVGVSTI./ CIVITATIS. SVPERIORIS/ PROVINIAE. HILLYRICI (CIL III, 1741).¹² Isti izvor kaže kako je natpis bio prelomljen u dva dijela te da ga je pedesetak godina prije (dakle vjerojatno polovicom 17. stoljeća) neki strani anti-kvar odnio u inozemstvo.¹³ U palači Sorkočević pronađen je jedan rimski natpis, a rimska nadgrobna ploča nalazi se i danas uzidana u Ulici braće Andrijića na Pustijerni, kao i rimski natpis u pločniku ispred dominikanskog samostana u Dubrovniku. Svakako, dubrovačka vlastela s velikom su pomnjom čuvala antičke arheološke nalaze, smatrajući se potomcima civilizacije koja ih je stvorila, kao što je to isticalo i dalmatinsko plemstvo.¹⁴ U tom smislu treba promatrati pozivanje naših plemića, poput splitskog plemićkog roda Marchija, na rimske korijene.¹⁵ Kroz tu prizmu dubrovačke kulturne sredine povezane s Jugoistočnom Europom i navezane na nju treba promatrati djelo Anselma Bandura, iznimno značajno za antičku povijest i kartografiju, poglavito za antičku kartografiju albanskih krajeva – što je nekako ostalo nezapaženo – jer su zemljovid i s tom tematikom ilustrirali autorove knjige.¹⁶

U svome dvosveščanom djelu *Imperium orientale sive antiquitates Constantinopolitanae* (...), tiskanom prvi put u Parizu 1711. te, kao što smo već naveli, u Veneciji 1729. godine, donosi u drugom svesku dva zemljovida francuskog kartografa Guillaumea Delislea (1675. – 1726.). Kartograf Delisle potjecao je iz ugledne obitelji znanstvenika. Njegov brat Joseph-Nicolas bio je astronom, a otac Claude povjesničar i zemljopisac.¹⁷ Osno-

tations composed by Ivan Luka Zuzorić (1716-1746), Junije Restić (1669 or 1671-1735), Ruđer Bošković (1711-1787), with his descriptions of ancient Troy, and Miho Sorkočević (1739-1796) were exceptional contributions to archaeology at the end of the 18th century. Only two years after Jaketa Palmotić's death in 1682, Martolica Crijević and Marko Baziljević conducted the first known archaeological excavations in the Franciscan monastery in Cavtat and compiled a written report with sketches for the authorities of the Ragusan Republic, which in those arduous post-earthquake years encouraged research into traces from Antiquity in Cavtat. One may say without reservation that this act set the foundation for modern archaeology in the wider Dubrovnik environs.¹⁰ The inscription of Publius Martius was discovered at that time; it was published and moved to the Rector's Palace in Cavtat by Miho Sorkočević, and Daniele Farlati also mentioned it in his list of Roman-era finds from Epidaurum. Collecting practices continued in the next, 18th century. According to a Baroque-era manuscript dated to the latter half of that century, which is now part of the Antun Martecchini Collection, two graves with Roman gravestone inscriptions written in majuscule capitals were found in Cavtat next to the house of Josip Bruni in 1738: NYMPHIO CLEPI. HILARIO. CONS. POS. (CIL III, 1756).¹¹ The same manuscript contains the report that a statue of Publius Cornelius Dolabella and three symmetrically placed statue torsos were discovered in a vineyard north of Cavtat; they were accompanied by an inscription: P. CORNELIO. DOLABELLAE. COS/ VII. VIRO. EPVLON. SODALETITIENSI./ LEG. PROPR. DIVI. AVGVSTI./ CIVITATIS. SVPERIORIS/ PROVINIAE. HILLYRICI (CIL III, 1741).¹² The same source indicates that the inscription had been broken into two pieces and that fifty years prior (thus probably in the mid-17th century) a foreign antiquarian had taken it abroad.¹³ A Roman inscription was found in the Sorkočević Palace, while a Roman gravestone is even today built into a wall in Braće Andrijića street at Pustijerna, like the Roman inscription in the pavement in front of the Dominican monastery in Dubrovnik. To be sure, the Ragusan nobility carefully preserved ancient archaeological finds, deeming themselves the

12 Mommsen 1873, str. 288, br. 1741. Ovaj natpis prvi je 1547. godine opisao dubrovački humanist M. Sylvius Racusinus u djelu *In iscriptionem P. Cor. Dolabellae nuper in Illyrica Epidaurum effosam M. Syluii Racusini commentariolus, Romae apud Antonium Bladum in Campo Flore MDXLVII.*, a potom 1716. dubrovački nadbiskup Giovanni Battista Conventi 1716. godine, prilikom vizitacije u Cavtatu i Konavlima, koji je prijepis natpisa poslao potom kardinalu Paolucciju, tajniku Svete Stolice, u pismu od 29. kolovoza 1716. godine (vidi: Bojanovski 1988, str. 102). Drugi natpis rimskog namjesnika Dolabele u Cavtatu je pronađen 1958. godine (vidi: str. Marinović, 1959, 121-128).

13 Burdelez 1998, str. 118-122.

14 Ničetić 2005, str. 27.

15 Duplančić 1998, str. 141.

16 Slukan Altić, str. 112, 113, 360. Autorica u svojoj opsežnoj knjizi o povijesti kartografije uopće ne razmatra povijesne zemljovide iz Bandurovih knjiga, nego samo donosi povijesni zemljovid *Panonije i Ilirika* nizozemskog kartografa Abrahama Orteliusa (1527. – 1598.), iz *Thetarum Orbis Terrarum* iz 1570. godine, gdje je rubno prikazana i Dardanija. Ista autorica i u svojoj knjizi *Povijesna geografija Kosova* (Zagreb, 2006.) ne razmatra zemljovide Guillaumea Delislea iz Bandurovih dijela, nego samo na 55 stranici spominje zemljovid *Dalmatia, Croatia, Bosnia, Servia et Istria, distributa in singulares Ditiones et Dioceses* Guillaumea Delislea.

17 Puškarić 2008, str. 131-186.

10 Lupis, Ničetić 2001, pp. 67-75; Lupis 2002, 44; Lupis 2010, p. 224.

11 Mommsen 1873, p. 290, no. 1756.

12 Mommsen 1873, p. 288, no. 1741. This inscription was first described in 1547 by Ragusan humanist M. Sylvius Racusinus in the work *In iscriptionem P. Cor. Dolabellae nuper in Illyrica Epidaurum effosam M. Syluii Racusini commentariolus, Romae apud Antonium Bladum in Campo Flore MDXLVII.* and then in 1716 by Ragusan Archbishop Giovanni Battista Conventi during a visitation to Cavtat and Konavle, who then sent a transcript of the inscription to Cardinal Paolucci, the secretary of the Holy See, in a letter dated 29 August 1716. (see: Bojanovski 1988, p. 102). Another inscription of the Roman Consul Dolabella was discovered in Cavtat in 1958 (see: Marinović, 1959, pp. 121-128).

13 Burdelez 1998, pp. 118-122.

ve kartografije stekao je kod oca, dok ga je astronomiji podučavao astronom Jean-Dominique Cassini. Bio je autor *Carte de la Nouvelle-France et des Pays Voisins* iz 1696., *Carte de la Louisiane et du Cours du Mississippi* (1718.), a iznimno vrijedna djela karata Sjeverne Amerike okrunio je zemljovidom Perzije iz 1724. Guillaume Delisle je godine 1720. u suradnji s Vicenzom M. Coronellijem, Giacocom De Rossijem i Jeanom B. Nolinom izradio *Kartu Kraljevine Dalmacije (Nouvelle carte du Royaume de Dalmacie)*.¹⁸ Isti autor izradio je zemljovid Turskog Carstva. Izradio je i nekoliko karata na kojima su i prikazi hrvatskih zemalja, poput zemljovida Ugarske 1703. godine. Na tom zemljovidu prikazane su Austrija, cijela Hrvatska, Bosna, Crna Gora, Srbija i Makedonija. Guillaume Delisle kompilirao je stariju kartografsku građu i nove podatke koje je sam prikupio. Poznat je kao pokretač suvremene kartografije u Francuskoj na prijelazu 17. i 18. stoljeća. Tijesno je surađivao s talijanskim grofom Marsiglijem, koji je nakon zaključivanja mira s Turcima u Srijemskim Karlovcima 1699. godine rukovodio radom oko snimanja pograničnih krajeva između turske Bosne i Vojne krajine.¹⁹ Očito je bio osoba koja je već imala gotove kartografske podloge koje su bile potrebne dubrovačkom znanstveniku Banduru za njegove povijesne zemljovide. Tako je zemljovid u Bandurevu djelu *Imperium Orientale (...)*, pod nazivom: *Imperii Orientalis et circumjacentium regionem sub Constantino Porphyrogeneto et ejus praedecessoribus Descriptio Auctore Guillmo Del'Isle (...)*, umetnut poslije 32. stranice. Kako smo već navegli, taj zemljovid djelo je Guillaumea Delislea, francuskog kartografa i člana Kraljevske akademije, koji je aktivno djelovao u Parizu početkom 18. stoljeća. Na njemu je prikazana Prefektura Dardanija, bez upisanoga grada na njezinu teritoriju.

Prije prve stranice Bandur donosi drugi zemljovid: *Orbis Romani descriptio seu divisio per themata sub Imperatoribus Constantinopolitanis post Heraclii tempora facta / auctore Guillelmo Del'Isle ; quae prodit Studio Anselmi Bandurii (...)*. Ovaj nadareni kartograf je u suradnji s dubrovačkim benediktincem tiskao prvi i drugi zemljovid Prefektura Dardanije bez upisanih gradova. Valja istaknuti kako su ovi zemljovidi tiskani posthumno. Ne možemo ne navesti činjenicu kako su u kontekstu istraživanja antičke baštine ova dva zemljovida prvi put zapažena kao prvi zemljovidi antičkih pokrajina nastalih u atelijeru francuskog kartografa da bi ilustrirali Bandurevo djelo. U opisanom dijelu, drugom svesku djela, slijedi tekst: *Imperii orientalis sive antiquitatum Constantinopolitanarum pars prima de divisione provinciarum Imperii Romani un Themata: necnon de Provinciis, ac Urbibus Imperio Orientali olim subjectis. Continens Constantini Porphyrogeniti libro duos de Thematibus Orientis et Occidentis: necnon Hieroclis Grammatici Synecdemum, Opus de Provinciis, ac Urbibus Imperii Orientalis*, gdje se na stranici 26.

descendants of the civilisation that had created them, just as the Dalmatian nobility did.¹⁴ The tendency of Croatian nobles, such as the Marchi genealogy of Split, to claim Roman roots should be viewed in this context.¹⁵ It is also through this prism of the Ragusan cultural milieu tied to and adjacent to South-eastern Europe that one should view the works of Anselmo Banduri, which are exceptionally vital to Classical history and cartography, particularly the Classical cartography of the Albanian lands – which has somehow gone unnoticed – because the maps connected to this theme illustrated his books.¹⁶

In his two-volume work *Imperium orientale sive antiquitates Constantinopolitanae (...)*, first printed in Paris in 1711 and then, as already noted, in Venice in 1729, he included two maps by the French cartographer Guillaume Delisle (1675-1726) in the second volume. Delisle was from a respected family of scholars. His brother Joseph-Nicolas was an astronomer, while his father Claude was a historian and geographer.¹⁷ He learned the fundamentals of cartography from his father, while he was taught astronomy by astronomer Jean-Dominique Cassini. He was the author of *Carte de la Nouvelle-France et des Pays Voisins* from 1696, *Carte de la Louisiane et du Cours du Mississippi* (1718), and after this exceptionally valuable volume of maps of North America, his crowning achievement was a map of Persia from 1724. In 1720, Guillaume Delisle, in collaboration with Vicenzo M. Coronelli, Giacomo De Rossi and Jean B. Nolin, drafted the *Nouvelle carte du Royaume de Dalmacie* (Map of the Kingdom of Dalmatia).¹⁸ He also compiled a map of the Turkish Empire, and he made several maps on which the Croatian lands were depicted, such as the map of Hungary from 1703. This map shows Austria, all of Croatia, Bosnia, Montenegro, Serbia and Macedonia. Delisle compiled older cartographic materials and new data which he had gathered himself. He was known as the initiator of modern cartography in France at the turn of the 17th into the 18th century. He closely collaborated with the Italian Count Marsigli who, after the conclusion of the peace treaty with the Ottomans in Srijemski Karlovci (Karlowitz) in 1699, administered the surveys of the border regions between Ottoman Bosnia and the Military Frontier.¹⁹ He was obviously

14 Ničetić 2005, p. 27.

15 Duplančić 1998, p. 141.

16 Slukan Altić, pp. 112, 113, 360. In her extensive book on the history of cartography, the author did not even consider the historical maps from Banduri's book, rather she only included that historical map of Pannonia and Illyricum by the Dutch cartographer Abraham Ortelius (1527-1598) from *Thetarum Orbis Terrarum* (1570), which peripherally encompasses Dardania as well. In her book *Povijesna geografija Kosova* (Zagreb 2006), that same author did not consider Guillaume Delisle's maps from Banduri's book, rather she only mentioned on p. 55 the map *Dalmatia, Croatia, Bosnia, Servia et Istria, distributa in singulares Ditiones et Dioceses* by Delisle.

17 Puškarić 2008, pp. 131-186.

18 Wagner 1937, pp. 140-143; Pandžić 1988, p. 81.

19 Marković 1993, pp. 214, 217, 235.

18 Wagner 1937, str. 140-143; Pandžić 1988, str. 81.

19 Marković 1993, str. 214, 217, 235.

Slika 3.
Zemljovid Prefekture Dardanije iz: Guillaume Delisle (1675. – 1726.), *Imperii Orientalis et circumjacentium regionem sub Constantino Porphyrogeneto (...)*, Pariz 1711. (foto: V. B. Lupis).

Figure 3.
Map of the Prefecture of Dardania from: Guillaume Delisle (1675-1726), *Imperii Orientalis et circumjacentium regionem sub Constantino Porphyrogeneto (...)*, Paris 1711 (photo: V. B. Lupis)

Slika 4.
Zemljovid Prefekture Dardanije iz: Guillaume Delisle (1675. – 1726.), *Orbis Romani descriptio seu divisio per themata (...)*, Pariz 1711. (foto: V. B. Lupis)

Figure 4.
Map of the Prefecture of Dardania from: Guillaume Delisle (1675-1726), *Orbis Romani descriptio seu divisio per themata (...)*, Paris, 1711 (photo: V. B. Lupis)

an individual who possessed completed cartographic templates that were useful to the Ragusan scholar Banduri for his own historical maps. Thus, a map in Banduri's *Imperium Orientale (...)*, under the title *Imperii Orientalis et circumjacentium regionem sub Constantino Porphyrogeneto et ejus praedecessoribus Descriptio Auctore Guillmo Del'Isle (...)*, was inserted after page 32. As already stated, this map was the work of Guillaume Delisle, a French cartographer and member of the Royal Academy, who was active in Paris at the beginning of the 18th century. The Prefecture of Dardania, without any cities indicated in its territory, is depicted on it.

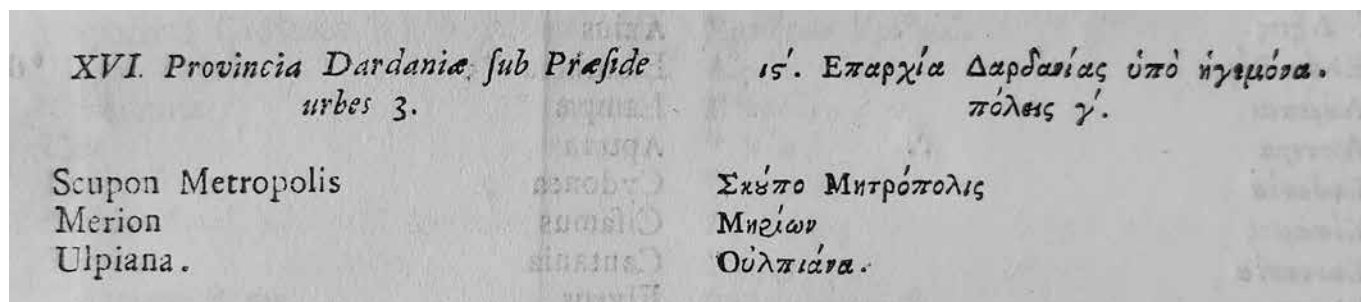
Banduri placed the first map prior to the first page: *Orbis Romani descriptio seu divisio per themata sub Imperatoribus Constantinopolitanis post Heraclii tempora facta/auctore Guillelmo Del'Isle; quae prodit Studio Anselmi Bandurii (...)*. In collaboration with the Ragusan Benedictines, this gifted cartographer printed the first and second maps of Dardania with the cities included. It is noteworthy that these maps were printed posthumously. We also cannot avoid citing the fact that in the context of research into the Classical heritage these two maps were noted as the first maps of the provinces of Antiquity that were compiled in the studio of the French cartographer in order to illustrate Banduri's book. In the descriptive section in the second volume, this text follows: *Imperii orientalis sive antiquitatum Constantinopolitanarum pars prima de divisione provinciarum Imperii Romani un Themata: necnon de Provinciis, ac Urbibus Imperio Orientali olim subjectis. Continens Constantini Porphyrogeniti libro duos de Thematibus Orientis et Occidentis: necnon Hieroclis Grammatici Synecdemum, Opus de Provinciis, ac Urbibus Imperii Orientalis*, where data on the prefecture of Dardania is cited on page 26. In *Nonum Thema. Dyrrachium* he stated: (...) *Praefectura Dardaniae, sub Duce, urbes tres (...)*, while the Dardani people: "(...) *Gentes vero ac populi, qui Obsequium constituunt sunt hi; Birhyni, Mysii, Phryges, Dardani, qui per Trojani dicuntur (...)*. This is followed by the work *Synecdemus (...)*²⁰ by Byzantine geographer Hierocles from the 6th century, which Banduri cited: *Hieroclis Grammatici synecdemus sunt hic omnes provinciae et civitates que Imperatori Romanorum (...)*, where on pages 36 and 37 he included a list of cities in the province of Dardania:

XVI. Provincia Dardaniae sub Praeside urbes.
Scupon Metropolis
Merion
Ulpiana.

This list of cities is an exceptionally valuable 6th-century historical source on the existence of urban centres that had

donosi podatak o prefekturi Dardaniji. U *Nonum Thema. Dyrrachium* navodi: (...) *Praefectura Dardaniae, sub Duce, urbes tres(...)*, a narod Dardana: (...) *Gentes vero ac populi, qui Obsequium constituunt sunt hi; Birhyni, Mysii, Phryges, Dardani, qui per Trojani*

²⁰ The full title of the work by Byzantine cartographer Hierocles, which Banduri included in the second volume of *Imperium Orientale* from pages 31 to 52, is: *Hieroclis Grammatici synecdemus sunt hic omnes provinciae et civitates que Imperatori Romanorum CP. Subsunt, Provinciae LXIV. Urbes 935. ut Subjicitur.*

Slika 5.

Opis gradova Provincije Dardanije iz Hieroklova djela u: *Imperii orientalis sive antiquitatum Constantinopolitanarum (...)*, str. 36 (foto: V. B. Lupis)

Figure 5.

List of cities in the Province of Dardania from the work of Hierocles in: *Imperii orientalis sive antiquitatum Constantinopolitanarum (...)*, p. 36 (photo: V. B. Lupis)

dicuntur (...). Potom slijedi djelo *Syndecemus (...)*²⁰ bizantskoga geografa Hierokla iz 6. stoljeća, koje donosi Bandur: *Hieroclis Grammatici syndecemus sunt hic omnes provinciae et civitates que Imperatori Romanorum (...)*, gdje se na str. 36 i 37 donosi popis gradova u provinciji Dardaniji: „XVI. Provincia Dardaniae sub Praeside urbes.

*Scupon Metropolis
Merion
Ulpiana.*

Ovaj popis gradova iznimno je vrijedan povijesni izvor iz razdoblja šestog stoljeća o postojanju urbanih središta koja su preživjela prve barbarske provale i pustošenja te su bila obnovljena tijekom Justinijanova razdoblja, o čemu rječitro svjedoči i arheološki lokalitet *Iustiniana Secunda*, s novoistraženim bazilikalnim kompleksom građenim *ad hoc* nakon barbarskih pustošenja. Bandur ovim vrijednim povijesnim izvorom iz kasnoantičkog razdoblja nadopunjuje zemljovid *Tabula Peutingeriana* i raniju Ptolemejevu kartu iz znamenite *Geografije*.²¹

Svakako, Anselmo Bandur svojim je djelom zadužio, uz kartografiju, prije svega arheološku znanost izdavanjem kataloga kasnocarskoga i bizantskog novca te povijesnih izvora i povijesne kartografije koja je temeljna za brojne narode, poput Albanaca, bilo u Albaniji bilo na Kosovu, s prvim tiskanom zemljovidom antičke Dardanije.

survived the first barbarian invasions and devastation and were rebuilt during the Justinian era, to which the archaeological site *Iustiniana Secunda* eloquently testifies in the newly excavated basilical complex constructed on an *ad hoc* basis after the barbarian destruction. Banduri supplemented this invaluable historical source from Late Antiquity with the *Tabula Peutingeriana* and the earlier map by Ptolemy from his renowned *Geography*.²¹

To be sure, with his work Anselmo Banduri contributed not only to cartography but also, above all, to archaeology by publishing a catalogue of late Roman Imperial and Byzantine coins and historical sources and historical maps that are fundamental to many peoples, such as the Albanians, whether in Albania or Kosovo, with the first printed map of ancient Dardania.

IVAN NATALI ALETIN (ALETHY)²² AND ALBANIAN MONUMENTS

During the 17th and 18th centuries, Ivan Natali Aletin (1670 – 26 Jan. 1743), the secretary of the Ragusan Republic who was the scion of a Hungarian family that had resettled from Banat,²³ assembled a valuable coin collection.²⁴ It is noteworthy that Aletin was the brother-in-law of the aforementioned Anselmo Banduri,²⁵ and according to the testimony of Ivan Ma-

20 Puni naziv djela bizantskog kartografa Hierokla, kojeg donosi Bandur u svojem drugom svesku djela *Imperium Orientale* od stranice 31. do stranice 52, glasi: *Hieroclis Grammatici syndecemus sunt hic omnes provinciae et civitates que Imperatori Romanorum CP. Subsunt, Provinciae LXIV. Urbes 935. ut Subjicitur.*

21 Altić 2006, str. 12–20.

21 Altić 2006, pp. 12–20.

22 Ljubić 1856, p. 4. That author used this form of the surname, because his father was a Hungarian from Banat. Ivan Aletin had a valuable collection of Greek and Roman antiquities and a library with 400 first editions.

23 DADU, *Arhiv Čingrija, Genealogija Antunina*, 338–344; DADU, 276, (170), *Osobni fond dr. Ernesta Katića*, 027, box no. 49. *Famiglie cittadine riconosciute dalla ex Repubblica di Ragusa*, 52.

24 Balabanić 1991, pp. 207–210; Han 1958, pp. 310–311.

25 P. F. Martechini in the work *Galleria di Ragusei illustri*, Ragusa, 1841 published a graphic of a portrait and biography of Anselmo Banduri in the Italian language, in which we learn that Anselmo was born

**IVAN NATALI ALETIN (ALETHY)²² I ALBANSKI
SPOMENICI**

Tijekom 17. i 18. stoljeća Ivan Natali Aletin (1670. – 26. 1. 1743.), tajnik Dubrovačke Republike, koji potječe iz mađarske obitelji koja se doselila iz Banata,²³ sakupio je vrijednu numizmatičku zbirku.²⁴ Valja istaknuti da je Aletin bio šogor spomenutog Anselma Bandura,²⁵ a po svjedočenju Ivana Marije Matijaševića u njegovoj dubrovačkoj kronici poznatoj pod naslovom *Zibaldone* sabrao je značajnu zbirku grčkoga i rimskoga novca, kao i slavenskog, uz zbirku rijetkosti.²⁶ Knjižnica Ivana Natalija Aletina raspršena je poslije njegove smrti, a neki njezini dijelovi čuvaju se u dubrovačkom franjevačkom samostanu Male braće. Tu je i Aletinov rukopis iz 1737. u kojem se opisuju albanski lokaliteti i predaja kako sv. Vlaho potječe iz Albanije.²⁷ Dubrova-

rija Matijašević (Gian-Maria Mattei) in his Ragusan chronicle known under the title *Zibaldone*, he had gathered a significant collection of Greek and Roman, but also Slav, coins, as well as a collection of rarities.²⁶ Ivan Natali Aletin's library was scattered after his death, and some parts of it are held in the Franciscan Minorite Monastery in Dubrovnik. This includes Aletin's manuscript from 1737 in which Albanian sites are described and it also contains the lore about St. Blaise originally coming from Albania.²⁷ For centuries, the Ragusans expressed their curiosity to learn more about St. Blaise's homeland, and it is apparent that, based on the 1737 letter to Ivan Natali Aletin, Don Stjepan Rosa (the abbot of St. James at Puča, now St. Joseph's Abbey, and the sacristan of the Assumption of Our Lady) had visited the Franciscan monastery in Laç. Rosa (Ro-sić), a Ragusan priest,²⁸ described his travels in the manuscript

22 Ljubić 1856, str. 4. Autor donosi ovu formu prezimena, jer mu je otac bio Mađar iz Banata. Ivan Aletin posjedovao je vrijednu zbirku grčkih i rimskim antikviteta i knjižnicu sa 400 prvotisaka.

23 DADU, *Arhiv Čingrija, Genealogija Antunina*, 338-344; DADU, 276, (170), *Osobni fond dr. Ernesta Katića*, 027, kut. br. 49. *Famiglie cittadine riconosciute dalla ex Repubblica di Ragusa*, 52.

24 Balabanić 1991, str. 207-210; Han 1958, str. 310-311.

25 P. F. Martechini u djelu *Galleria di Ragusei illustri*, Ragusa 1841. objavio je grafiku portreta i životopis na talijanskom jeziku Anselma Bandura, gdje doznajemo kako je Anselmo rođen kao Mato, sin Mata i Deše Volanti, a uzeo je redovničko ime Anselmo; Šime Ljubić je u svom *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, tiskanom u Beču i Zadru 1856., na str. 18-19 objavio skraćenu biografiju bizantologa Anselma Bandura: „(...) Lasciò un corpo completo della Antichità Constantinopolitane in due volumi in foglio, stampate a Parigi nel 1711. col titolo *Imperium Orientale* dedicato a Cosimo III. de' Medici, con carte topografiche e disegni di monumenti. Quivi egli reca voltati in latino molti scrittori greci, esistenti fino allora sepolti ne'scaffali delle biblioteche, corredati di prefazioni e di note. Quest'opera il XXXIII. Ed il XXXIV. Tomo della collezione degli scrittori Bizantini, tra quali il Banduri ha onorato posto eziandio per l'eleganza dello stile. Fu censurato da Casimiro Oudin, uomo dotto ma parziale, che la appuntò d'errori di poco conto. Scrisse pure l'opera: *Numismata Imperatorum R.R. a Trajano Decio ad Paleologos Augustos* stampata in Parigi nel 1718. in due tomi in foglio, e dedicata al Duca d'Orleans, cui va innanzi di quanto fu scritto in numismatica. Giovanni Alb. Fabricio fece ristampare questo lavoro in Amburgo nel 1719. in 4°. (...)“

26 Vujić 2007, str. 186-191.

27 Arhiv franjevačkog samostana Male braće (dalje AFSMB), 71. *Lettera scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti Segretario della Rep:a di Ragusa sopra S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste Protettore della Stessa Rep.ca da D. Steffano Rosa Abbate e Rettore di S. Giacomo ai Pozzi e Sacrista d.lla Metropolitana parimente di Ragusa A.D. 1737.*, (...) *Racconta le memorie, che si trovano di S. Blasio in Albania* (...), 1-344. U Albaniji sv. Vlaho/sv. Blaž naziva se Shën Vlash ili Shën Vllas. Njegov se kult s Istoka proširio u 8. stoljeću. U Albaniji se 1343. spominje samostan sv. Vlaho na sjevernoj padini brda Tomor, pod nazivom *Hibernum S. Blasii*. Drugi samostan svečev nalazio se u mjestu Vrrin kraj Drača. Svetom Vlahu bile su posvećene crkve u Skadru (*extra Scutari ad S. Blasium*) iz 14. stoljeća, Kthellë, Skuraji, Gjonëmu, Mazhi, Mëneru, Bishqemu, Gjuricaju, Rondoniju i Valoni. U 19. stoljeću u Albaniji je među pravoslavnim Toskima bio sagrađen samostan posvećen

as Mato, the son of Mate and Deša Volanti, and he took Anselmo as his monastic name; Šime Ljubić in his *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, printed in Vienna and Zara in 1856, on pp. 18-19 published a short biography of the Byzantist Anselmo Banduri: „(...) Lasciò un corpo completo della Antichità Constantinopolitane in due volumi in foglio, stampate a Parigi nel 1711. col titolo *Imperium Orientale* dedicato a Cosimo III. De' Medici, con carte topografiche e disegni di monumenti. Quivi egli reca voltati in latino molti scrittori greci, esistenti fino allora sepolti ne'scaffali delle biblioteche, corredati di prefazioni e di note. Quest'opera il XXXIII. Ed il XXXIV. Tomo della collezione degli scrittori Bizantini, tra quali il Banduri ha onorato posto eziandio per l'eleganza dello stile. Fu censurato da Casimiro Oudin, uomo dotto ma parziale, che la appuntò d'errori di poco conto. Scrisse pure l'opera: *Numismata Imperatorum R.R. a Trajano Decio ad Paleologos Augustos* stampata in Parigi nel 1718. in due tomi in foglio, e dedicata al Duca d'Orleans, cui va innanzi di quanto fu scritto in numismatica. Giovanni Alb. Fabricio fece ristampare questo lavoro in Amburgo nel 1719. in 4 (...).“

26 Vujić 2007, pp. 186-191.

27 Archives of the Franciscan Minorite Monastery (hereinafter: AFSMB), 71. *Lettera scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti Segretario della Rep:a di Ragusa sopra S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste Protettore della Stessa Rep.ca da D. Steffano Rosa Abbate e Rettore di S. Giacomo ai Pozzi e Sacrista d.lla Metropolitana parimente di Ragusa A.D. 1737.*, (...) *Racconta le memorie, che si trovano di S. Blasio in Albania* (...), 1-344. In Albania St. Blaise is called Shën Vlash or Shën Vllas. His cult spread from the Orient in the 8th century. A monastery dedicated to St. Blaise on the northern slope of Tornor Hill was mentioned in Albania in 1343, called *Hibernum S. Blasii*. Another of the saint's monasteries was located in Vrrin next to Durrës. Churches dedicated to St. Blaise were located in Shkodër (*extra Scutari ad S. Blasium*) from the 14th century, Kthellë, Skuraja, Gjonëm, Mazha, Mëner, Bishqem, Gjuricaj, Rondoni and Valona. A monastery dedicated to St. Blaise was built in Dhuvjan in the 19th century among the Orthodox Tosks. There is a cave in Albanian Sebasta below Laç Hill, where a monastery and church were built in 1557, in which – according to legend – St. Blaise had lived. Albanian Catholics believed that the Albanian St. Blaise was tortured in Durrës and that he is the patron of the city of Dubrovnik, while the Armenian St. Blaise was someone else.

28 Ljubić 1856, p. 270: “Rosa Stefano di Ragusa, sacerdote di molta dottrina e probità, morto nel 1770. diè alla luce presso l'Occhi la *vita di Gesù Cristo e della B.Vergine* in illirico. In latino impugnò la

ni su stoljećima iskazivali svoju znatizeljdu da poblize upoznaju domovinu sv. Vlaha, a očito je kako je na temelju pisma iz 1737. godine Ivanu Nataliju Aletinu don Stjepan Rosa (opat Sv. Jakova na Pučima, sada Sv. Josip, i sakristan Gospe Velike) posjetio franjevački samostan u Laču. Dubrovački svećenik don Stjepan Rosić (Rosa)²⁸ donosi svoj opis putovanja u rukopisu *Lettera sulle memorie di S. Biagio in Albania*, koji u punom nazivu glasi: *Lettera scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti Segretario della Rep: a di Ragusa sopra S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste Protettore della Stessa Rep.ca da D. Steffano Rosa Abbate e Rettore di S. Giacomo ai Pozzi e Sacrista d.lla Metropolitana parimente di Ragusa A.D. 1737*. On je pokušao dokazati da sv. Vlaho nije potjecao iz kapadocijske Sebaste, nego da je rodom iz Albanije, gdje je bio biskup i pretrpio mučeništvo (*Sebaste in Arbenia*). Opat Rosić ostavio je u rukopisu, kako tvrdi Šime Ljubić, više tekstova gdje se indirektno spominje i ovaj podatak, odnosno rukopis gdje se razlaže cijela problematika o domovini sv. Vlaha. Osmo poglavlje rukopisa iz dubrovačkog franjevačkog samostana, *Racconta le memorie che si trovano di S. Blagio in Albania*, iznimno je dragocjen izvor za poznavanje antičke baštine Albanije. Isto tako je važan povijesni izvor za poznavanje ovog albanskog franjevačkog samostana i mramornog natpisa u Laču koji spominje sv. Vlaho, kao i početaka novovjekovne albanske sfragistike, jer se u rukopisu detaljno opisuje pečat Franjevačke provincije Albanije. Moramo znati kako su franjevački samostani u Baru, Svaču, Ulcinju, Skadru i Draču ostali pod Dubrovačkom kustodijom sve do 15. stoljeća, kada ih je papa Bonifacije IX. na molbu zadarskog provincijala Nikole iz Zadra 13. prosinca 1402. odijelio od Dubrovačke kustodije i za njih osnovao novu, Dračku kustodiju. Od godine 1464., poslije kapitula održanog na Pašmanu, navedeni samostani su pod jurisdikcijom Kotorske kustodije sve do 1585., kada je za Albaniju osnovano Povjerenstvo s posebnim ovlastima. Nakon toga je godine 1589./1590., nastojanjem barskog nadbiskupa Ambroza Capitiusa, ustanovljena samostalna Albanska provincija (*Provincia Macedoniae*), koju je godine 1592. potvrdio papa Klement VII. Imala je u sastavu pet

Lettera sulle memorie di S. Biagio in Albania, of which the full title is: *Lettera scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti Segretario della Rep: a di Ragusa sopra S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste Protettore della Stessa Rep.ca da D. Steffano Rosa Abbate e Rettore di S. Giacomo ai Pozzi e Sacrista d.lla Metropolitana parimente di Ragusa A.D. 1737*. He attempted to prove that St. Blaise did not originally come from Cappadocian Sebasteia, but rather that he had been born in Albania, where he was a bishop who was martyred (*Sebaste in Arbenia*). Abbot Rosić included in his manuscript, as Šime Ljubić asserted, several texts that also indirectly note this fact, i.e., a manuscript in which the entire set of issues concerning St. Blaise's homeland are broken down. The eighth chapter of the manuscript from Franciscan monastery in Dubrovnik, *Racconta le memorie che si trovano di S. Blagio in Albania*, is an exceptionally valuable source of knowledge about Albania's Classical heritage. It is additionally a vital historical source of knowledge about this Albanian Franciscan monastery and the marble inscription in Laç mentioning St. Blaise, as well as the beginnings of Early Modern Albanian sigillography, because the seal of the Franciscan Province of Albania is meticulously described therein. We must be aware that the Franciscan monasteries in Bar, Svač, Ulcinj, Shkodër and Durrës were under the Ragusan custody until the 15th century, when on 13 December 1402 Pope Boniface IX, at the request of the Zadar Provincial Nikola separated them from the Ragusan Custody and established a new one for them, the Durrës Custody. Since 1464, after the general chapter held in Pašman, these monasteries were under the jurisdiction of the Kotor Custody until 1585, when a Commission with special authority was established for Albania. After this, in 1589/1590, an independent Albanian province (*Provincia Macedoniae*) was established thanks to the efforts of Bar Archbishop Ambroz Capitius, which was confirmed in 1592 by Pope Clement VII. It consisted of five monasteries (Sebasta, Lesh, Rubig, Memli and Kep Redoni).²⁹ It is particularly important that this Ragusan manuscript contains the first description of a seal, i.e., the first sigillographic report from Albania: "(...) Alza insegna nel suo sigillo maggiore la figura della SS.ma Nunziata e l'effigie di S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste (...)"³⁰ (see appendix 1). Here the

---

sv. Vlahu u Dhuvjanu. U albanskoj Sebasti ispod brda Laç, gdje je bio samostan i crkva sagrađena 1557. godine, nalazi se špilja gdje je po legendi živio sv. Vlaho. Albanski su katolici vjerovali da je albanski sv. Vlaho mučen u Draču i da je on patron grada Dubrovnika, a da je drugi armenski sv. Vlaho.

28 Ljubić 1856, str. 270: „Rosa Stefano di Ragusa, sacerdote di molta dottrina e probità, morto nel 1770. diè alla luce presso l'Occhi la *vita di Gesù Cristo e della B.Vergine* in illirico. In latino impugnò la *correzione del breviario* e del messale illirico operata a que'giorni da Giuseppe Assemanni, ed egli ne trasse una nuova correzione del messale soedita a Benedetto XIV. ed esistente nell'archivio della Propaganda. Lasciò delle altre opere inedite: *Un poemetto illirico su' Pietro il Grande Czar delle Russie – Manuale teologicum latino-illyricum, explicationes, definitiones, et descriptiones exhibens ordine alphabetico – Disertazione italiana* in forma di varie lettere scritte a Giovanni Alethy sulla patria di S. Biagio – *Sulla logica di Aristotele*.“

---

correzione del breviario e del messale illirico operata a que'giorni da Giuseppe Assemanni, ed egli ne trasse una nuova correzione del messale spedita a Benedetto XIV. ed esistente nell'archivio della Propaganda. Lasciò delle altre opere inedite: *Un poemetto illirico su' Pietro il Grande Czar delle Russie – Manuale teologicum latino-illyricum, explicationes, definitiones, et descriptiones exhibens ordine alphabetico – Disertazione italiana* in forma di varie lettere scritte a Giovanni Alethy sulla patria di S. Biagio – *Sulla logica di Aristotele*.”

29 Malaj 1982, pp. 261-302; Malaj 1985, pp. 223-55; Škunca 1999, pp. 165.

30 Archives of the Franciscan Minorite Monastery, 71. *Lettera scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti Segretario della Rep:a di Ragusa sopra S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste Protettore della stessa Rep.ca da D.*

samostana (Sebasta, Lesh, Rubig, Memli i Kep Redoni).²⁹ Posebno je važno da ovaj dubrovački rukopis donosi prvi opis jednog pečata, odnosno prvu sfragističku vijest iz Albanije: (...) *Alza insegna nel suo sigillo maggiore la figura della SS.ma Nunziata e l'effigie di S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste* (...) ³⁰ (vidi prilog 1). Tu se opisuje pečat Albanske franjevačke provincije, na kojem se nalazio prikaz Navještenja i lik sv. Vlaha biskupa i mučenika, što potvrđuje, u to vrijeme, pet stoljeća franjevačke nazočnosti u Albaniji. Radi se zapravo o pečatnjaku, na kojem je prikazana Gospa sklopljenih ruku ispred stalka za čitanje, a iznad nje je golubica Duha Svetog i kratica AGP (*Ave gratia plena*). U donjem dijelu je sv. Vlaho prikazan kao biskup s mitrom i pastoralom, dok desnicom blagoslivlja, a uz njega su slova S B (*Sanctvs Blasivs*). Uokolo pečata je majuskulni natpis: SIGILLVM COMMISSARII PROVINCI(A)E MACEDONI(A)E ORDINIS MINO(RVM) REGVLA OBSERVA(N)C(I)E. Crtež pečata i čitanje natpisa objavljeno je u radu fra Vinçenca Malaja.³¹ Pečat je u obliku mandorle poput pečata ministra Franjevačke provincije sv. Jeronima u Dubrovniku.³²

Iz rukopisa saznajemo kako je nedaleko od Drača, na brdu Argeo, među ruševinama sagrađen franjevački samostan s crkvom sv. Marije, gdje je stolovao provincijal. Samostan se tada nazivao samostanom Sebaste. Nedaleko od samostana nalazile su se ruševine koje su svjedočile o njegovoj starosti, iz vremena velikog sveca sv. Vlaha. Kako smo spomenuli, dubrovački rukopis navodi kako se na velikom pečatu Provincije nalazio prikaz Navještenja i sv. Vlaha, biskupa i mučenika iz Sebaste. Četiri rijeke okruživale su brdo na kojem je sagrađen samostan. Rijeka Drim, zvana Drilone, dolazi s istoka, Laç sa sjevera, Madija sa zapada i Istmo s juga. Ispod samostana nalazi se pećina, čiji je otvor proširen kako bi se moglo slobodno ući. U njoj je mali zdenac sa svježom i zdravom vodom te oltar. Autor opisuje da se u tu pećinu ulazi stubama kao u zatvor Mamertine u Rimu, gdje je bio zatočen sv. Petar Apostol, i da je pećina posvećena sv. Vlahu biskupu i mučeniku. Stotinu koraka dalje je brežuljak Ghionimi. Ondje su se nalazile ruševine pripisane Agrikolajevu gradu. U rukopisu se dalje veli kako je četiri milje dalje u polju u pravcu mora smještena jedna napola porušena crkva posvećena kultu Četrdeset mučenika te jezero s hladnom i vrućom vodom. Na brdu Capradoni tada je postojala crkva posvećena sv. Vlahu, u kojoj se nalazio sarkofag od neobrađenog mramora s natpisom: *Hic reguiescit Corpus*

seal of the Albanian Franciscan province is described; it featured a portrayal of the Annunciation and the image of St. Blaise, bishop and martyr, which confirms, in that time, five centuries of the Franciscan presence in Albania. This was actually a signet ring on which Our Lady is portrayed with arms crossed in front of a reading stand, while the Holy Spirit as a dove and the abbreviation AGP (*Ave gratia plena*) are above. In the lower section, St. Blaise is depicted as a bishop wearing a mitre and holding a staff in his left hand, while giving a blessing with his right. Next to him are the letters S B (*Sanctvs Blasivs*). The seal is encircled by an inscription in majuscule: SIGILLVM COMMISSARII PROVINCI(A)E MACEDONI(A)E ORDINIS MINO(RVM) REGVLA OBSERVA(N)C(I)E. A sketch of the seal and a reading of the inscription can be found in the work by Fr. Vinçenco Malaj.³¹ The seal is shaped like a mandorla, similar to the seal of minister of the St. Jerome Franciscan Province in Dubrovnik.³²

From the manuscript we learn that a Franciscan monastery with the Church of St. Mary was built among the ruins not far from Durrës on Argeo Hill, where the provincial had his seat. The monastery was then called Sebasta. There were ruins near the monastery that testified to its age, from the time of the great St. Blaise. As noted, the Ragusan manuscript states that the Province's great seal features a depiction of the Annunciation and St. Blaise, the bishop and martyr from Sebastea. Four rivers encircled the hill on which the monastery was constructed. The Drim, called Drilon, flowed from the east, the Laç from the north, the Madija from the west and the Istmo from the south. Below the monastery is a cave, its mouth widened to facilitate easier entry. Inside, there is a small well with fresh potable water and an altar. The author stated that the cave was entered by steps like those in the Mamertine Prison in Rome, where St. Peter the Apostle was held, and that it was dedicated to St. Blaise, bishop and martyr. Ghionimi Hill is a hundred steps farther. Ruins attributed to Agricola's citadel were located there. The manuscript further states that four miles farther in a field toward the sea there was a half-collapsed church dedicated to the cult of the Forty Martyrs and a lake with cold and hot water. A church dedicated to St. Blaise was situated on Capradoni Hill at the time, in which there was a sarcophagus made of undressed marble bearing the inscription: *Hic reguiescit Corpus / Beati Blasij Eppiscopi / et Martiris*. This historical Ragusan source contained this until then entirely unknown inscription, perhaps Early Christian rather than medieval, which may have been carved onto an empty sarcophagus. The author went on to describe the Feast of St. Blaise,

29 Malaj 1982, str. 261-302; Malaj 1985, str. 223-55; Škunca 1999, str. 165.

30 Arhiv franjevačkog samostana Male braće u Dubrovniku, 71. *Lettera scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti Segretario della Rep:a di Ragusa sopra S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste Protettore della stessa Rep. ca da D. Steffano Rosa Abbate e Rettore di S. Giacomo ai Pozzi e Sacrista della Metropolitana parimente di Ragusa A.D. 1737.*

31 Malaj 1990, str. 25.

32 Gulin 1998, str. 250-251.

Steffano Rosa Abbate e Rettore di S. Giacomo ai Pozzi e Sacrista della Metropolitana parimente di Ragusa A.D. 1737.

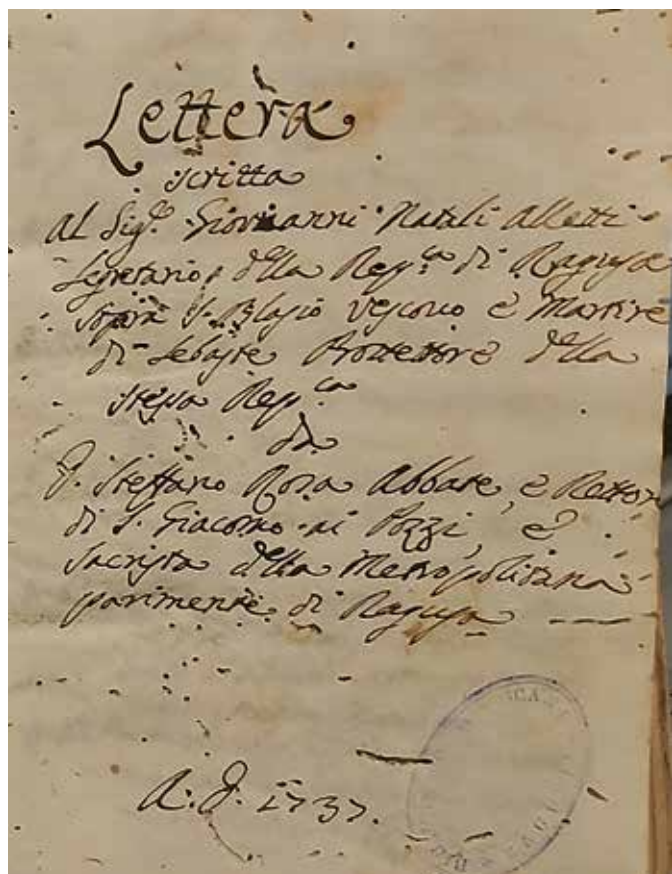
31 Malaj 1990, p. 25.

32 Gulin 1998, pp. 250-251.

Slika 6.
Crtež pečata s natpisom
SIGILLVM COMISSARII
PROVINCI(A)E
MACEDONI(A)E ORDINIS
MINO(RVM) REGVLA
OBSERVA(N)C(I)E (preuzeto
iz: Malaj 1990, str. 25)

Figure 6.
Illustration of the seal
bearing the inscription
SIGILLVM COMISSARII
PROVINCI(A)E
MACEDONI(A)E ORDINIS
MINO(RVM) REGVLA
OBSERVA(N)C(I)E (taken
from: Malaj 1990, p. 25)

Slika 7. a, b.
Arhiv franjevačkog samostana Male braće, 71. *Lettera scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti Segretario della Rep:a di Ragusa sopra S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste Protettore della Stessa Rep.ca da D. Steffano Rosa Abbate e Rettore di S. Giacomo ai Pozzi e Sacrista d.lla Metropolitana parimente di Ragusa A.D. 1737. (..)* i ulomak rukopisa koji opisuje sarkofag sv. Vlaho (str. 18-19) (foto: V. B. Lupis)

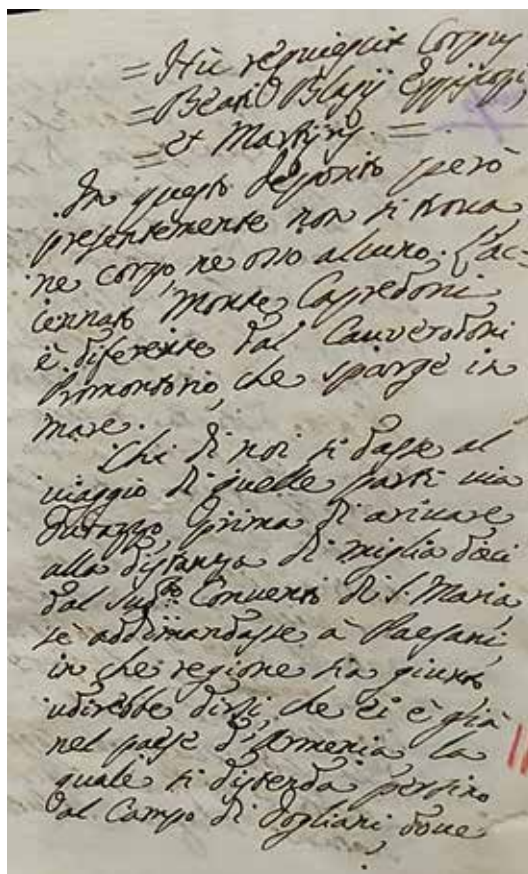

Figure 7. a, b.
Archives of the Franciscan Minorite Monastery, 71. *Lettera scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti Segretario della Rep:a di Ragusa sopra S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste Protettore della Stessa Rep.ca da D. Steffano Rosa Abbate e Rettore di S. Giacomo ai Pozzi e Sacrista d.lla Metropolitana parimente di Ragusa A.D. 1737. (..)* and a fragment of the manuscript that describes the sarcophagus of St. Blaise (pp. 18-19) (photo: V. B. Lupis)

/ *Beati Blasij Eppiscopi / et Martiris*. Ovaj dubrovački povijesni izvor donio je dotad posve nepoznat natpis, možda prije starokršćanski negoli srednjovjekovni, koji je mogao biti uklesan na praznom sarkofagu. Autor dalje opisuje blagdan sv. Vlaha, koji se održavao na polju Doljani. Rukopis Ivana Natalija Aletina *Lettera sule memorie di S. Biagio in Albania* iznimno je vrijedan, kako smo već naveli, jer donosi prvi sfragistički opis pečata Albanske franjevačke kustodije, opise antičkih ruševina i starokršćanski natpis. On nastavlja dubrovačku tradiciju bilježenja spomeničke baštine u susjednim krajevima te se nastavlja na rad Anselma Bandura.

SKOPSKI NADBISKUP DARIO BUCCIARELLI I NOVOVJEKOVNA EPIGRAFIKA NA KOSOVU

Izvjješće kanonske vizitacije Skopske biskupije 1872. godine skopskog nadbiskupa fra Darija Bucciarellija (1864. – 1878.)

Slika 7. a, b.
Skopski nadbiskup Dario Bucciarelli, fotografija iz vremena kada je zarađen za biskupa Pulata (foto: Fratelli D'Alessandri, Roma, 65. Via del Babuino; s dopuštanjem vlasnika Daniela Ukaja iz Lyona u Francuskoj)

which was held on the Doljani Plain. Ivan Natali Aletin's manuscript *Lettera sule memorie di S. Biagio in Albania* is exceptionally valuable as already noted, because it contains the first sigillographic description of the Albanian Franciscan custody's seal, descriptions of ancient ruins and an Early Christian inscription. He continued the Ragusan tradition of recording the monumental heritage in neighbouring regions and built on Anselmo Banduri's work.

SKOPJE ARCHBISHOP DARIO BUCCIARELLI AND EARLY MODERN EPIGRAPHY IN KOSOVO

The report on the canonical visitation of Skopje Archdiocese in 1872 by Skopje Archbishop Fr. Dario Bucciarelli (1864-1878)

Figure 7. a, b.
Skopje Archbishop Dario Bucciarelli, photograph from the period when he was ordained the bishop of Pult (photo: Fratelli D'Alessandri, Rome, 65. Via del Babuino; with permission from owner Daniel Ukaj from Lyon, France)

važno je za istraživanje novovjekovne epigrafike na Kosovu.³³

Povjesničar Frok Zefi objavio je vrijednu Bucciarellijevu vizitaciju kojom je zapravo utemeljena novovjekovna epigrafika na Kosovu. Tijekom kanonske vizitacije mjesta Letnice nadbiskup Bucciarelli zapisao je natpise otkrivene prilikom kopanja temelja nove crkve Gospina svetišta. Tada su pronađeni temelji jedne veće i druge manje crkve koje su bile srušene tijekom turske okupacije. Očito se radilo o ruševinama veće romaničke crkve i potom novije, manje crkve. Nadbiskup u tekstu vizitacije donosi crteže nekoliko nadgrobnih ploča i njihova čitanja. Prvi natpis glasi: IHS / HAC IN FOSSA / SVNT VENE / RABILIS HIOH / ANIS LOLE OSA / 1511. Ime pokojnika treba čitati JOANNIS, a u prijevodu natpis glasi: *Isus Krist Spasitelj. U ovom grobu su kosti časnog Ivana Lole 1511.* Natpis je tada bio ugrađen u pročelje crkve kako bi služio kao dokaz da se radilo o ruševinama katoličke crkve. Na istome mjestu među ruševinama crkve bio je pronađen drugi natpis koji u svom izvješću nadbiskup donosi u crtežu: S. DEM / ARE VIZ / COVA ... FI / OIOLA D / CATE / 1600 / MORSE ADDI X / MARZO. Njega bi trebalo čitati: SEPULCHRUM DE / MARE VIZCOVA / FIGLIOLA / DE CATE / 1600 / MORSE / ADDI X / MARZO. U prijevodu natpis glasi: *Grob Mare Vinkove, kćeri Katine, umrle 10. ožujka 1600.* Natpis se spominje u časopisu *Srd* 1903. godine.³⁴

NADGROBNI NATPIS IZ CRKVE SV. NIKOLE I BLAŽENE DJEVICE MARIJE U NOVOM BRDU

Tijekom terenskog rada 2019. godine na području Novog Brda, kraj arheološkog lokaliteta srednjovjekovne crkve za koju se predmnijeva da se radi o dvojnoj katoličkoj crkvi sv. Nikole i sv. Marije, često spominjanoj u dubrovačkim arhivskim izvorima,³⁵ koautor rada pronašao je polovicu nadgrobne ploče jedne od grobnica iz nedaleke crkve. Natpis pisan rotundom kapitalnom goticom, raširenom u Dalmaciji, teče uz rub ploče. Tekst natpisa fragmentarno je sačuvan i predlaže se sljedeće čitanje: [FRA]TERN(I)TAS IO / RO NO / P. U prvom retku je latinska riječ FRATERNITAS (tj. bratstvo, bratovština), slijede slova IO, a zatim redak s kraticama RO i NO.³⁶ Iza toga u sljedećem ret-

is vital to research into Early Modern epigraphy in Kosovo.³³

Historian Frok Zefi published Bucciarelli's valuable visitation which in fact established Early Modern epigraphy in Kosovo. During his canonical visitation to the village of Letnica, Archbishop Bucciarelli recorded the inscriptions discovered during the digging of the foundations for the new Church of Our Lady's Sanctuary. At that time, the foundations of a larger and a smaller church that had been demolished during the Ottoman occupation were discovered. These were obviously the ruins of a large Romanesque church and then a newer, smaller church. The archbishop included sketches of several gravestones and their reading in the text of his visitation report. The first inscription reads: IHS / HAC IN FOSSA / SVNT VENE / RABILIS HIOH / ANIS LOLE OSA / 1511. The name of the deceased should be read as JOANNIS, and in translation the inscription reads: *Jesus Christ the Saviour. In this grave rest the bones of the honourable Ivan Lole, 1511.* The inscription was then built into the frontispiece of the church in order to serve as evidence that these were the ruins of a Catholic church. Another inscription was discovered at the same place among the ruins, which the archbishop also included in his report as a sketch: S. DEM / ARE VIZ / COVA ... FI / OIOLA D / CATE / 1600 / MORSE ADDI X / MARZO. It should be read thusly: SEPULCHRUM DE / MARE VIZCOVA / FIGLIOLA / DE CATE / 1600 / MORSE / ADDI X / MARZO. The translation reads: *The grave of Mare Vickova, daughter of Kate, died on 10 March 1600.* The inscription was mentioned in the journal *Srd* in 1903.³⁴

GRAVESTONE INSCRIPTION FROM THE CHURCH OF ST. NICHOLAS AND THE BLESSED VIRGIN MARY IN NOVO BRDO

In 2019, during field research in the Novo Brdo area next to an archaeological site of a medieval church which is assumed to have been the co-dedicated Catholic Church of St. Nicholas and St. Mary, often mentioned in Ragusan archival sources,³⁵ this paper's co-author found half of a gravestone slab from one of the tombs in the nearby church. The inscription, written in Gothic rotunda capitals (which were widespread throughout Dalmatia), runs along the edge of the slab. The text has been fra-

33 Povijesni arhiv Kongregacije za evangelizaciju naroda (ASCPF) u Rimu, Fond Scrittura riferite nei Congressi (SC), Servia, vol. 5, str. 606-607'. Ovaj dragocjeni povijesni izvor objavio je daroviti albanski crkveni povjesničar F. Zefi 2008, str. 149-155; Zefi (bez godine publikiranja), *Župa Letnica*, elektronska monografija (<http://www.hkm.lu/wp-content/uploads/2017/10/Zupa-Letnica.pdf>) (23. 1. 2022. u 14 h).

34 Dubrovački natpis 1903, str. 968.

35 Riječ je o crkvi do sada poznatoj kao katedrali sv. Nikole u Novom Brdu. Vidi Zdravković 1956, str. 349-357; Gogić 2016, str. 1-26; Popović, Bjelić 2018, str. 120-150.

36 Cappelli 1990, str. 123; Gović 2004, str. 1-295. Zahvaljujem na pomoći pri čitanju ovog spomenika akademiku padre Stjepanu Krasiću O.P.

33 Historical Archive of the Sacra Congregazione de Propaganda Fide (ASCPF) in Rome, Fond Scrittura riferite nei Congressi (SC), Servia, vol. 5, pp. 606-607'. This invaluable historical source was published by the gifted Albanian ecclesiastical historian F. Zefi 2008, pp. 149-155; Zefi (no publication date), *Župa Letnica*, electronic monograph (<http://www.hkm.lu/wp-content/uploads/2017/10/Zupa-Letnica.pdf>) (23 Jan. 2022 at 14:00).

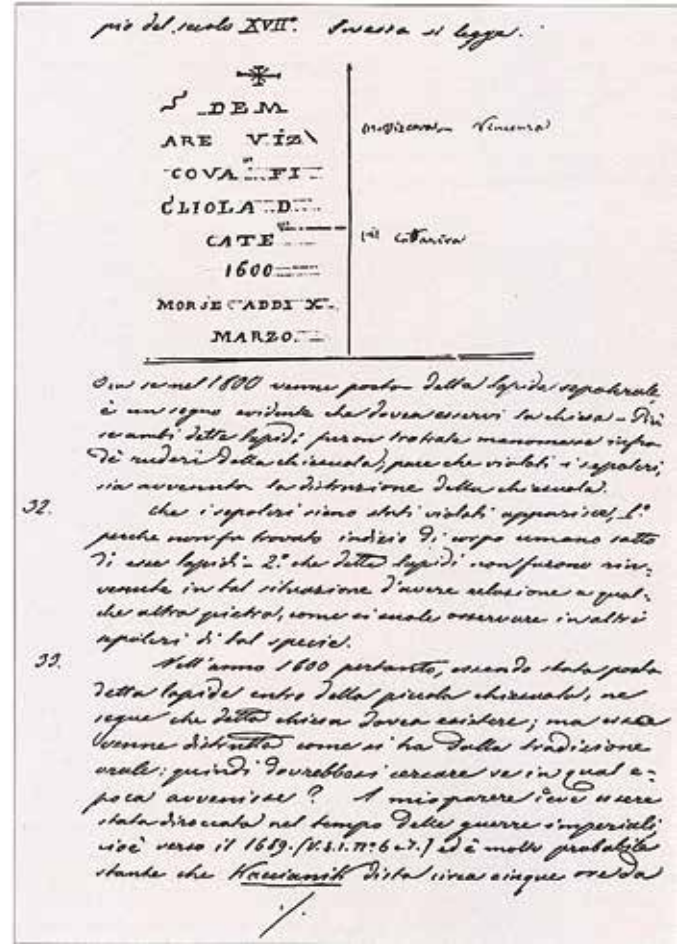
34 "Dubrovački natpis," 1903, p. 968.

35 This is a church previously known as the Cathedral of St. Nicholas in Novo Brdo. See Zdravković 1956, pp. 349-357; Gogić 2016, pp. 1-26; Popović, Bjelić 2018, pp. 120-150.

Slika 9. Prijepis teksta nadgrobne ploče iz Župe Letnica u izvješću skopskog nadbiskupa Bucciarellija iz 1872. godine: ASCP, SC SERVIA, vol. 5, str. 607' (preuzeto iz: Zefi 2008, str. 152)

Figure 9. Transcript of the text of the gravestone from the Letnica Parish in the report of Skopje Archbishop Bucciarelli from 1872: ASCP, SC SERVIA, vol. 607' (taken from: Zefi 2008, p. 152)

Slika 10. Prijepis teksta nadgrobne ploče iz Župe Letnica u izvješću skopskog nadbiskupa Bucciarellija iz 1872. godine: ASCP, SC SERVIA, vol. 5, str. 606 (preuzeto iz: Zefi 2008, str. 154)

Figure 10. Transcript of the text of the gravestone from the Letnica Parish in the report of Skopje Archbishop Bucciarelli from 1872: ASCP, SC SERVIA, vol. 606 (taken from: Zefi 2008, p. 154)

Slika 11. Natpis na nagrobnoj ploči s grobnice bratovštine iz crkve sv. Nikole i sv. Marije u Novom Brdu (foto: E. Shala)

Figure 11. Gravestone inscription from the tomb of the fraternity in the Church of St. Nicholas and the Blessed Virgin Mary in Novo Brdo (photo: E. Shala)

ku je slovo P,³⁷ i to je sve što se može dešifrirati na ovoj ploči. Problem u čitanju nisu sačuvana slova, nego kratice, bilo općih imenica bilo vlastitih imena, koje danas nije moguće sa sigurnošću odgonetnuti. Ploča je, u svakom slučaju, vrlo oštećena i nagorjela, vjerojatno od požara, pisana na latinskom, što otkriva da je grob bratovštine (*fraternitas*) bio u podnici porušene crkve. U drugom retku unutrašnjeg polja je tekst koji je također oštećen. Moguće je prepoznati naknadno plitko ugrebena tri slova uglate glagoljice: RSI.

Crkva iz koje potječe natpis sagrađena je u 14. st. i dograđena u 15. st., a godine 1466. pretvorena je u džamiju. Za poznavanje ovog arheološkog lokaliteta važan je povijestni kontekst. Prema uvjetima predaje Novog Brda sultanu Mehmedu Osvajaču dana 1. lipnja 1455., nakon četrnaest dana teškog bombardiranja, stanovništvo je imalo ostati u gradu i nastaviti svoj rad, jer su Turci poštedjeli rudare. Kako je izgledalo Novo Brdo tri godine poslije turske okupacije, ukratko je opisano u pismu pape Pija II. od 26. rujna 1458. godine, na temelju izvješća primljenih s terena. Crkva sv. Nikole i crkva Blažene Djevice Marije njoj pridružena koja tamo kao glavna postoji, nedavno je bila od Turaka do krajnosti okrutnih neprijatelja Krista, lišena krova, zvona, kaleža, križeva, knjiga i ostalih ukrasa (... *ecclesia sancti Nicolai ... et beate Marie eius annexa, qui inibi principalis existens proximis temporibus a Turchis Christi immanissimis hostibus tecto, campanis, calicibus, crucibus, libris et aliis ornamentis venumdata fuit...*). Kako bi se pristupilo popravku rečenih crkvi, Papa podjeljuje potpuni oprost svim vjernicima koji se ispovjedu i posjete te daruju crkve na dan sv. Nikole, Blažene Gospe i sv. Vlaha.³⁸ Po svemu sudeći, ovaj natpis je rijedak

gmentarily preserved and the following reading is proposed: [FRA]TERN(I)TAS IO / RO NO / P. In the first line, the Latin word FRATERNITAS (i.e., brotherhood, fraternity) is followed by the letters IO, and then another line with the abbreviations RO and NO.³⁶ This is followed in the next line by the letter P,³⁷ and that is all that may be discerned on this stone. The problem in reading is not due to the preserved letters, but rather in the abbreviations, either for general nouns or personal names, which today cannot be deciphered. The gravestone is, in any case, considerably damaged and partially burned, probably by a fire. The inscription was written in Latin, which reveals that the tomb of the fraternity (*fraternitas*) was in the floor of the demolished church. There is some text in the second line of the internal field that is also damaged. It was possible to subsequently discern three shallowly incised angular Glagolitic letters: RSI.

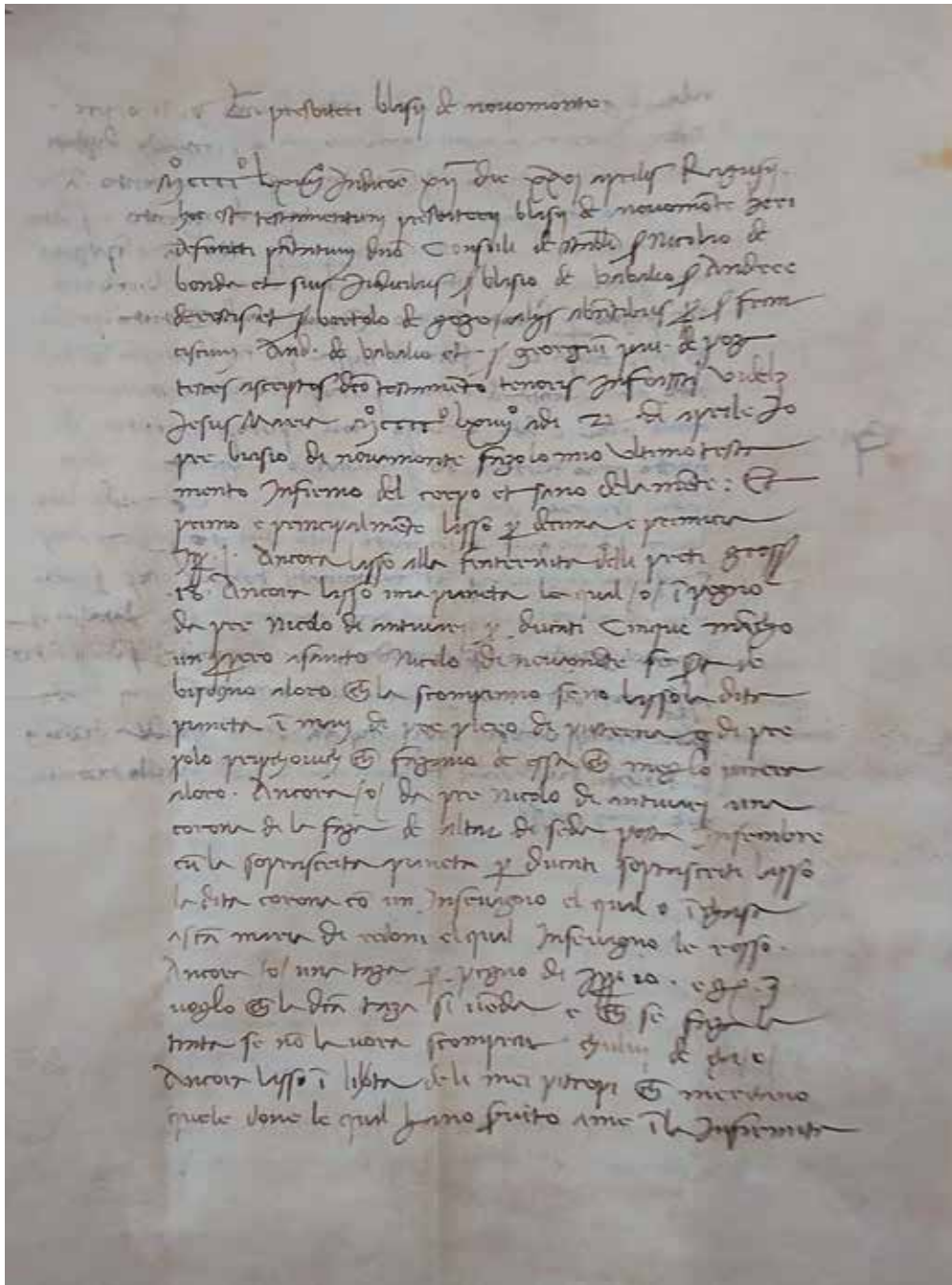
The church in which the inscription originated was constructed in the 14th century and expanded in the 15th, and then transformed into a mosque in 1466. The historical context is vital to an understanding of this archaeological site. According to the conditions of the surrender of Novo Brdo to Sultan Mehmed the Conqueror on 1 June 1455 after fourteen days of heavy bombardment, the population was required to remain in the town and continue their work, because the Ottomans spared miners. The appearance of Novo Brdo three years after the Ottoman occupation was briefly described – based on reports from the field – in a letter by Pope Pius II dated 26 September 1458. The Church of St. Nicholas and the Church of the Blessed Virgin attached to it *which exists there as the main one was recently deprived of its roof, bells, chalices, crosses, books and other adornments by the Turks, extremely cruel enemies of Christ (... ecclesia sancti Nicolai ... et beate Marie eius annexa, qui inibi principalis existens proximis temporibus a Turchis Christi im-*

37 U oporuci prezbitera Vlaha iz Novog Brda iz 1464., koja se čuva DADU, 10.1., T.N., sv. 18, (26. 4. 1464. – 22. 4. 1464., presbiter Blasius de Novamonte, 87'-88) možda se može tražiti rješenje tako da se ovdje radi o nadgrobnoj ploči bratovštine svećenika (*dei preti*). U svojoj oporuci don Vlaho ostavlja bratovštini svećenika 18 groša (*lo ancora lasso alla fraternita delli preti gross 18*) i misnicu koju treba nositi tijekom misa u Sv. Nikoli u Novom Brdu. Nikola Gajčić iz Novog Brda u oporuci iz 1456., (DADU, 10.1., T.N., sv. 16, (30. 6. 1456. – 4. 7. 1456.), ostavlja *alla chiesa di San Nicolo a Novamonte*; *tri stvari: jedan plašt, brevijar i srebrni kalež, ako se Novo Brdo oslobodi turske okupacije: "(...) per caso remagnesse novuamonte delli pagani lasso li sopradeti libri ad sopradetto don Andrea (...)*. Mogu se očekivati iznazašća latinskih natpisa i u samoj Prištini, jer je u svojoj oporuci Radonja Vukosalić *a Cossovo in Sclavonia* sastavljenoj dana 27. 5. 1449. godine (DADU, 10.1, T.N., sv. 14, 123-123') ostavlja crkvi u Prištini 300 aspri i 200 aspri za sliku, a presbiteru Andriji 20 dukata za hodočašće u Rim i za drugo hodočašće u Bari.

38 Theiner 1863., br. 687, str. 450-451: DCXXXVII. *Universis Christi fidelibus s. Nicolai ac veate Mariae ei adnexam in terra Novimontis Antibarensis dioec. Certis diebus visitantibus, eique quomodolibet opulentibus indulgentiae conceduntur. Reg. An. I. Tom. 32. fol. 61. PIUS EPISCOPUS etc. Universis Christifidelibus presentes litteris inspecturis, salutem etc. Licet is, de cuis munere etc. Cupientis igitur, ut ecclesia Nicolai Terre Novimontis Servie Antibarensis diocesis, et beate Marie eius annexa, que inibi principalis existens proximus temporibus a Turchis Christi immanissimis hostibus tecto, campanis, calicibus, crucibus,*

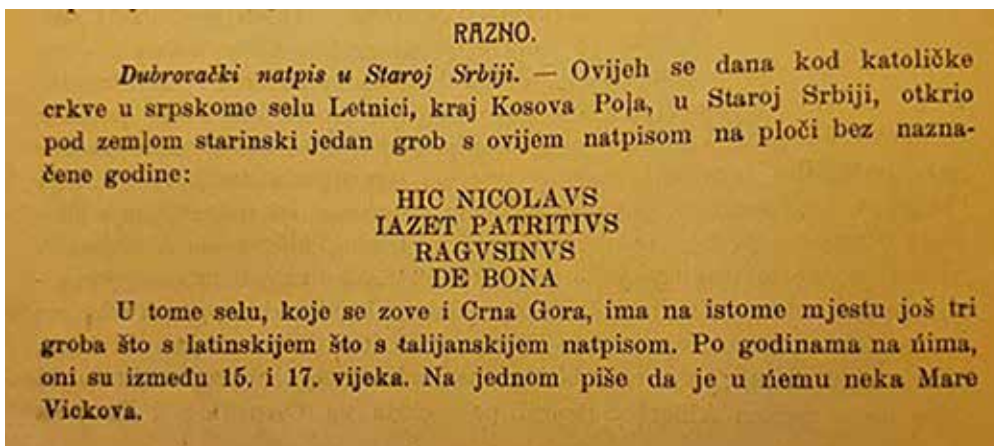
36 Cappelli 1990, p. 123; Gović 2004, pp. 1-295. I would like to thank Rev. Stjepan Krasić, O.P., academician, for assistance in the reading of this inscription.

37 Perhaps the solution may be sought in the will of Presbyter Vlaho (Blasius) of Novo Brdo from 1464, which is held in the DADU, 10.1., T.N., sv. 18, (26. 4. 1464. – 22. 4. 1464, presbiter Blasius de Novamonte, 87'-88) so that this is a gravestone of the priestly fraternity (*dei preti*). In his will, Don Vlaho bequeathed to the fraternity 18 groschen (*lo ancora lasso alla fraternita delli preti gross 18*) and a chasuble that had to be worn during mass in the Church of St. Nicholas in Novo Brdo. In a will from 1456, Nikola Gajčić of Novo Brdo (DADU, 10.1., T.N., sv. 16, (30. 6. 1456. – 4. 7. 1456.), left *alla chiesa di San Nicolo a Novamonte*, "three items: a cope, a breviary and a silver chalice, if Novo Brdo is liberated from Ottoman occupation: "(...) per caso remagnesse novuamonte delli pagani lasso li sopradeti libri ad sopradetto don Andrea (...). One may expect the major discovery of Latin inscriptions in Priština itself, because in his will Radonja Vukosalić *a Cossovo in Sclavonia* compiled on 27 May 1449 (DADU, 10.1, T.N., sv. 14, 123-123') left to the church in Priština 300 asprons and 200 asprons for a painting, and 20 ducats to Presbyter Andrija for a pilgrimage to Rome and for another pilgrimage to Bar.

Slika 12.
Oporuka prezbitera Vlaha iz Novog Brda (presbiter Blasius de Novamonte) iz 1464., DADU, 10.1., T.N., sv. 18, (26. 4. 1464. – 22. 4. 1464.), 87’-88, u kojoj bratovštini svećenika ostavlja 18 groša (Io ancora lasso alla fraternita delli preti gross 18) i misnicu koju treba nositi tijekom misa u Sv. Nikoli u Novom Brdu (foto: V. B. Lupis)

Figure 12.
Will of Presbyter Vlaho of Novo Brdo (presbiter Blasius de Novamonte) from 1464, DADU, 10.1., T.N., sv. 18, (26. 4. 1464. – 22. 4. 1464.), 87’-88, in which he left to the fraternity of priests 18 groschen (Io ancora lasso alla fraternita delli preti gross 18) and a chasuble that had to be worn during holy mass in the Church of St. Nicholas in Novo Brdo (photo: V. B. Lupis)

Slika 13.
Natpis iz Letnice, objavljen u dubrovačkom časopisu *Srd* 1903, str. 968

Figure 13.
The inscription from Letnica, published in the Dubrovnik-based journal *Srd* 1903, p. 968

RAZNO.

Dubrovački natpis u Staroj Srbiji. — Ovijeh se dana kod katoličke crkve u srpskome selu Letnici, kraj Kosova Pola, u Staroj Srbiji, otkrio pod zemljom starinski jedan grob s ovijem natpisom na ploči bez naznačene godine:

HIC NICOLAUS
IAZET PATRITIVS
RAGVSINVS
DE BONA

U tome selu, koje se zove i Crna Gora, ima na istome mjestu još tri groba što s latinskijem što s talijanskijem natpisom. Po godinama na ūima, oni su između 15. i 17. vijeka. Na jednom piše da je u ņemu neka Mare Vickova.

dio opreme crkve koji nije reinterpetiran u srpskim arheološkim istraživanjima.

Ova nadgrobna ploča nije jedina iz neke od katoličkih crkava na Kosovu, jer su se u ruševinama stare župne crkve u Letnici nalazile ugrađene dvije nadgrobne ploče, kako smo već spomenuli. No postoji još nekoliko nadgrobni natpisa. U Letnici je 1924. zabilježena nadgrobna ploča s natpisom: HIC NICOLAUS IAZIT PATRIZIUS RAGUSINUS.³⁹ Ovaj je natpis zapravo pronađen 1903. godine i objavljen u dubrovačkom časopisu *Srd*: HIC NICOLAVS/ IAZET PARTITVS / RAGVSINVS / DE BONA.⁴⁰ U prijevodu on glasi: *Ovdje leži dubrovački plemić Nikola de Bona*.

Na zidu stare škole u Janjevu bila je uzidana kamena ploča s latinskim natpisom koje više nema. Na natpisu je pisalo kako je janjevački župnik Stjepan Markov de Protasa (*Stephanus Marcus de Protasa*) učinio dobro djelo, vjerojatno kakav dar crkvi. Ploča je bila nađena u ruševinama stare crkve sv. Nikole. Na ploči se čita: IVNII HOC OPVS FECIT FI / ERI PLEBAVS STEPHA / NVSMARCI P.P.OP.TESA.A., a natpis govori kako je janjevački župnik Stjepan Markov učinio dobro djelo.⁴¹ U svom putopisu Johann Georg Hahn, *Reise von Belgrad nach Salonik*, tiskanom u Beču 1861. godine (str. 240), kaže da je ploča postavljena 1427. godine, a Miloš S. Milojević u *Putopisu dela prave Stare Srbije*, tiskanom u Beogradu 1871. godine (str. 174), površno čita natpis i datira ga u 1327. godinu.⁴² Konstantin Jiriček, donekle drugačije čita, i postavljanje ploče datira u 1425. godinu.⁴³ Župnik u Janjevu bio je svećenik don Andrija (*presbiter Andreas plebanus sancti Nicolai de Agneva*), a ta vijest je potvrđena u dubrovačkoj kancelariji 31. srpnja 1441. godine.⁴⁴ Tvrd-

manissimis hostibus tecto, campanis, calicibus, crucibus, libris et aliis ornamentis venundata fuit...). In order to launch the repair of these churches, the Pope granted complete absolution to all believers who confessed and gave donations to the church on the Feasts of St. Nicholas, the Blessed Virgin and St. Blaise.³⁸ By all indications, this inscription is a rare component of the church furnishings that was not reinterpreted in Serbian archaeological research.

This gravestone was not the only one from a Catholic church in Kosovo, because two built-in gravestones were found in the ruins of the old parish church in Letnica, as already mentioned. But there are several more gravestone inscriptions. A gravestone was recorded in Letnica in 1924 bearing the inscription: HIC NICOLAUS IAZIT PATRIZIUS RAGUSINUS.³⁹ This inscription had actually been found in 1903 and published in the Dubrovnik-based journal *Srd*: HIC NICOLAVS/ IAZET PARTITVS / RAGVSINVS / DE BONA.⁴⁰ In translation it reads: *Here lies the Ragusan noble Nicholas de Bona*.

A stone slab with a Latin inscription was built into the wall of the old school in Janjevo, but it is no longer there. The slab was found in the ruins of the old Church of St. Nicholas. The inscription on it reads: IVNII HOC OPVS FECIT FI / ERI PLEBAVS STEPHA / NVSMARCI P.P.OP.TESA.A., indicating that Janjevo pastor Stephanus Marcus de Protasa (Stjepan Markov de Protasa) had done a good deed, probably giving some manner

libris et aliis ornamentis venundata fuit, decenter restauretur et reparatur, ac congruis honoribus frequentetur, necnon ut fidelis ipsi eo libentius causa devotionis confluant ad eandem, et ad reparationem et restaurationem ipsius manus promptius porrigant adiutrices, quo ex hoc ibidem celestis dono gratie uberius conspexerint se refectos, de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis, qui in sancti Nicolai, beate Marie Virginis ac sancti Blasii festivitibus eandem ecclesiam et annexam per se vel alios devote visitaverint, et ad huiusmodi restaurationem et reparationem per se vel alios adiutrices manus porrexerint, singulis videlicet festivitatum predictarum diebus decem annos et totidem quadragenas de iniunctis eis penitentiis misericorditer relaxamus, presentibus perpetuis temporibus valituris. Datum Rome apud Sanctum Petrum Anno Incarnationis dominice Millesimo quadringentesimo quinquagesimo octavo, VI. Kal. Octobris, Pontificatus nostri Anno Primo.

39 Urošević 1934, str. 162; Zefi 2008, str. 152; Zefi (Župa Letnica, elektronska monografija (<http://www.hkm.lu/wp-content/uploads/2017/10/Zupa-Letnica.pdf>) (23. 1. 2022. u 14 h).

40 Dubrovački natpis 1903, str. 968.

41 Čolak 1999, str. 21-22.

42 Urošević 1934, str. 162.

43 Jiriček 1879, str. 5 (*Die katholischen Pfarre Grazaniza 1303 lag wohl auch in Janjevo*).

44 Kovačević 1952, str. 126.

38 Theiner 1863, no. 687, pp. 450-451: DCXXXVII. *Universis Christi fidelibus s. Nicolai ac veate Mariae ei adnexam in terra Novimontis Antibarensis dioec. Certis diebus visitantibus, eique quomodolibet opitulantis indulgentiae conceduntur. Reg. An. I. Tom. 32. fol. 61. PIUS EPISCOPUS etc. Universis Christifidelibus presentes litteris inspecturis, salutem etc. Licet is, de cuius munere etc. Cupientis igitur, ut ecclesia Nicolai Terre Novimontis Servie Antibarensis diocesis, et beate Marie eius annexe, que inibi principalis existens proximus temporibus a Turchis Christi immanissimus hostibus tecto, campanis, calicibus, crucibus, libris et aliis ornamentis venundata fuit, decenter restauretur et reparatur, ac congruis honoribus frequentetur, necnon ut fidelis ipsi eo libentius causa devotionis confluant ad eandem, et ad reparationem et restaurationem ipsius manus promptius porrigant adiutrices, quo ex hoc ibidem celestis dono gratie uberius conspexerint se refectos, de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis, qui in sancti Nicolai, beate Marie Virginis ac sancti Blasii festivitibus eandem ecclesiam et annexam per se vel alios devote visitaverint, et ad huiusmodi restaurationem et reparationem per se vel alios adiutrices manus porrexerint, singulis videlicet festivitatum predictarum diebus decem annos et totidem quadragenas de iniunctis eis penitentiis misericorditer relaxamus, presentibus perpetuis temporibus valituris. Datum Rome apud Sanctum Petrum Anno Incarnationis dominice Millesimo quadringentesimo quinquagesimo octavo, VI. Kal. Octobris, Pontificatus nostri Anno Primo.*

39 Urošević 1934, p. 162; Zefi 2008, p. 152; Zefi (Župa Letnica, electronic monograph (<http://www.hkm.lu/wp-content/uploads/2017/10/Zupa-Letnica.pdf>) (23 Jan. 2022 at 14:00).

40 Dubrovački natpis 1903, p. 968.

nja Nikole Čolaka kako se u Janjevu nalazila i crkva sv. Marije⁴⁵ te da je početkom 17. stoljeća njezin župnik bio don Atanasije Collesi, potvrđena je nedavnom objavom romaničke kamene plastike iz mjesne džamije.⁴⁶

Svakako, u Janjevu je, prema literaturi, sačuvan još jedan latinski natpis, pisan gotičkom majuskulom i minuskulom na zvonu lijevanom 1368. godine: o MIhAEL o ET o nICOLAVS o MERECEPT o o M o I I I o LXVIII o o. Zvono je djelo ljevača Mihaela i Nicolausa, a natpis se može prevesti: *Mihael i Nicolaus primili su me.*⁴⁷ Zvono je zanimljiv primjerak gotičkog umjetničkog obrta na Kosovu i dopunjuje fundus latinskih kasno-srednjovjekovnih natpisa.

Toponimi „Latinska crkva“ na Kosovu nalazimo u Starom Trgu kod Kosovske Mitrovice i Gornjem Krnjinu kod Leposavića, gdje bi se trebali očekivati nalazi nadgrobnih ploča. Isto tako bi se latinski natpisi mogli očekivati, a i nađeni su na drugim lokalitetima „latinskih crkava“ u Republici Srbiji: Glošinac u općini Žitorađa, Glogovac kraj Bele Palanke, Gornji Matejevac kod Niša, Poštenje kod Novog Pazara, Prokuplje. Najzorniji primjer arheološke reinterpretacije lokaliteta katoličke crkve na području uže Srbije sa sačuvanim latinskim nadgrobnim natpisima je upravo Latinska crkva, poznata i po novom nazivu Jug Bogdanova crkva, koja se nalazi u središtu današnjeg Prokuplja. Najvažniji dokument za ovu crkvu u Prokuplju je oporuka dubrovačkog trgovca *Raossaua Nicolicha coi targauao u Liescozu*, od 18. 8. 1606. Tu se jasno kaže: (...) *12 tisuchia dase ucini Zarcua ouide u Procupiu* (...). Ostavio je i deset florina za crkvu koja se gradi u Čiprovcu te dva florina *Dum Marcu od Trepacie*. Među ostalim ostavlja novac za Gospu u Olovu uz dubrovačku crkvu sv. Roka i za gradnju crkve Gospe od Milosrda u Gružu.⁴⁸ Prokupskoj crkvi dubrovački trgovac Boško Milij

of gift to the church.⁴¹ Johann Georg Hahn, in his travelogue *Reise von Belgrad nach Salonik*, printed in Vienna in 1861 (p. 240), stated that the slab was placed in 1427, while Miloš S. Milojević, in his *Putopis dela prave Stare Srbije* [Travels in a Part of the Real Old Serbia], printed in Belgrade in 1871 (p. 174), superficially read the inscription and dated it to 1327.⁴² Konstantin Jiriček gave it a somewhat different reading and dated it to 1425.⁴³ The pastor in Janjevo was the priest Don Andrija (*presbiter Andreas plebanus sancti Nicolai de Agneva*), and this information was confirmed in the Ragusan chancellery on 31 July 1441.⁴⁴ Nikola Čolak's assertion that there was also a Church of St. Mary in Janjevo⁴⁵ and that at the beginning of the 17th century its pastor was Don Atanasije Collesi, has been confirmed by the recent publication of Romanesque stone sculptures from the local mosque.⁴⁶

To be sure, according to the scholarly literature, there is yet another preserved Latin inscription in Janjevo, written in Gothic majuscule and miniscule on a bell cast in 1368: o MIhAEL o ET o nICOLAVS o MERECEPT o o M o I I I o LXVIII o o. The bell was the work of metal-casters Mihael and Nicolaus, and the inscription may be translated thusly: *Mihael and Nicolaus received me.*⁴⁷ The bell is an intriguing example of Gothic artistic crafts in Kosovo and supplements the body of late mediaeval Latin inscriptions.

The toponyms “Latin church” in Kosovo can be found in Stari Trg near Kosovska Mitrovica and Gornji Krnjini near Leposavić, where finds of gravestones should be expected. Similarly, Latin inscriptions could be expected, and were in fact found at other sites of “Latin churches” in the Republic of Serbia: Glošinac in Žitorađ Municipality, Glogovac next to Bela Palanka, Gornji Matejevac at Niš, Poštenje near Novi Pazar, and Prokuplje. The most striking example of the archaeological interpretation of a Catholic church site in the narrower territory of Serbia with preserved Latin gravestone inscriptions is in fact Latinska crkva [‘Latin church’], also known under its new name Jug Bogdanova crkva [‘Jug Bogdan’s church’], which is located in the centre of today’s Prokuplje. The most important document for this church in Prokuplje is the will of the Ragusan merchant, *Raossaua Nicolicha coi targauao u Liescozu*, of 18 August 1606. Here it clearly states that 12 thousand florins are to be given to the church in Prokuplje: (...) *12 tisuchia dase ucini Zarcua ouide u Procupiu* (...). He also left ten florins to the church being built in Čiprovac and two florins to *Dum Marcu od Trepacie*. Among others, he left

45 Čolak, Mažuran 2000, str. 21; Dodić 1999, str. 67.

46 Miljanović, Gačić 2017, str. 243-246.

47 Palić-Jelavić 2004, str. 57-78; Palić-Jelavić 2008, str. 315-317.

48 DADU, T.N., 53., 16-16': *Jesus i Maria na 1606, na 18. Agosta u Procupiu Necaie nasnanie koi vidi uooi pismo, iliti Testamienat, caco naruci na smarni cias Raossauu Nicolich coie targauao u Liescozu, inaruci na smarni cias da ima u Dubrouniku u Gospodina Rade Sladoieuchia slatnieh ducata tisuchiu i duiesti od koi f 1200 ostavi i naruci dat da sa dusciu paruo Gospi od Milosrdia sctose gradij u Gruscui f 100 po g 120 g 12000 Suetomu Roccu Roccouzaom u Dubrouniku f 100 po g 120 g 12000 u Zarcuu sctose gradi u Chiprouzu naruci da se da f 10 g 120 g 1200 Gospi od Oloua naruci da se posglie f 10 g 120 g 1200 sa misse Garguriane naruci da se da f 10 po g 120 g 1200 Popu coiga ucopa na ruci da mu dadu f 5 po g 120 g 600 Dum Marcu od Trepacie naruci damu dadu f 2 po g 120 g 240 suamu rogiaku gniegouu, naruci damuse da f 83 po g 120 g 10000 Petru momku niegouu naruci damu dadu f 25 po g. 120 g 3000 ioscte siromahom dase rasdieli u Dubrouniku f 10 po g 120 g 1200 Ostalo sue Materi, i barchij, iostaliem kako uidite od sgara ostauioie aspri cetrdesti i duie tisuchie, i scesat, i cetrdesti aspri dase rasdieli kako odsgor para gourou g 42640, ioscte isti dan prie ouga narucina da se dade g 12 tisuchia dase ucini Zarcua ouide u Procupiu a domalo poslie ouoi odsgir baruci uelii g 12000, satochiese suiedizi pod pisati, coisu oudi bili nasamrtni cias, cadaie sue receno od sgor narcio coiechese pod pisati sue*

41 Čolak 1999, pp. 21-22.

42 Urošević 1934, p. 162.

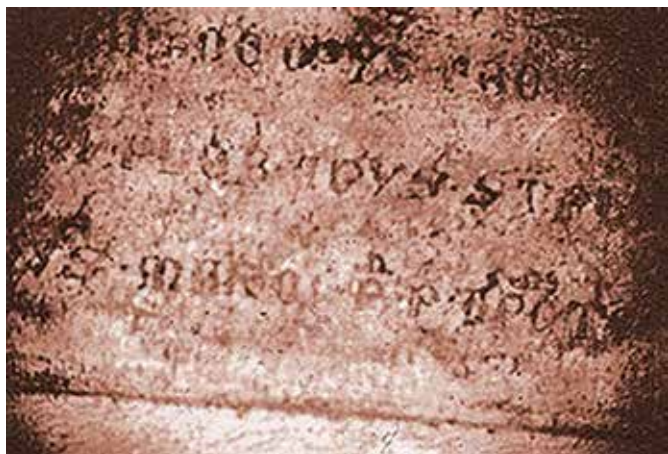
43 Jiriček 1879, p. 5 (*Die katolischen Pfarre Grazaniza 1303 lag wohl auch in Janjevo*).

44 Kovačević 1952, p. 126.

45 Čolak, Mažuran 2000, p. 21; Dodić 1999, p. 67.

46 Miljanović, Gačić 2017, pp. 243-246.

47 Palić-Jelavić 2004, pp. 57-78; Palić-Jelavić 2008, pp. 315-317.

Slika 14.
Natpis janjevačkog župnika
Stjepana Markova de Protasa
(preuzeto iz: Čolak, Mažuran,
Janjevo, *Sedam stoljeća
opstojnosti Hrvata na Kosovu*,
Zagreb 2000, str. 21)

Figure 14.
Inscription of Janjevo pastor
Stjepan Markov de Protasa
(taken from: Čolak, Mažuran,
Janjevo, *Sedam stoljeća
opstojnosti Hrvata na Kosovu*,
Zagreb 2000, p. 21)

oporukom od 27. 1. 1637. ostavlja 10 dukata: (...) *a naulastito u Capellu svetoga Petra i Paula u Procupiu ducata deset od dinara sceset (...)*.⁴⁹ Nikola Mili u svojoj oporuci od 20. 8. 1632., sastavljenoj u Kruševcu, ostavlja za crkvu u sv. Petra u Prokuplju 100 dukata: (...) *hoccheiesli sctogod ostauiti u Zirchu nascu, svetoga Petra, neka da dundo sto ducat (...)*.⁵⁰ Crkva je istražena, a stariji srpski autori datirali su je u 14./15. stoljeće. Od jednobrodne crkve s potrijemkom ostala je samo danas reinterpretirana apside pretvorena u pravoslavnu kapelu, u kojoj se nalaze nadgrobne ploče dubrovačkih trgovaca, od kojih su neke poslije arheoloških radova premještene u mjesni muzej. Interpretacija povjesničara kako se radi o starijoj crkvi kojom su se u 16. stoljeću služili dubrovački trgovci, ne stoji. Očito je da je dubrovačka crkva građena na starokršćanskom kompleksu, da je izvorno bila manja i oslikana *alla greca*, što je bilo posve uobičajeno u tom razdoblju, a da je potom bila proširena, kako stoji u arhivskom dokumentu. Stvarni titular crkve je sv. Petar i Pavao.⁵¹ U budućnosti treba očekivati pronalazke srednjovjekovnih latinskih natpisa na lokalitetima rimokatoličkih crka-

money for Our Lady in Olovo next to the Ragusan Church of St. Roch and for the construction of the Church of Our Lady of Mercy in Gruž.⁴⁸ In his will, the Ragusan merchant Boško Mili left 10 ducats to the Prokuplje church on 27 January 1637: "(...) *a naulastito u Capellu svetoga Petra i Paula u Procupiu ducata deset od dinara sceset (...)*."⁴⁹ In his will compiled in Kruševac on 20 August 1632, Nikola Mili left 100 ducats to the Church of St. Peter in Prokuplje: (...) *hoccheiesli sctogod ostauiti u Zirchu nascu, svetoga Petra, neka da dundo sto ducat (...)*.⁵⁰ The church has been examined, and older Serbian scholars have dated it to the 14th/15th century. All that today remains of the single-nave church with portico is the reinterpreted apse transformed into an Orthodox chapel containing the gravestones of Ragusan merchants, of which some were relocated to a local museum after archaeological works. The interpretation of historians that this was an older church used by Ragusan merchants in the 16th century does not stand up to scrutiny. It is apparent that the Ragusan church was built on an Early Christian complex, that it was originally smaller and painted *alla greca*, which was entirely customary in that period, and then it was expanded, as indicated in the archival document. The church's actual titulars were Sts. Peter and Paul.⁵¹ In the future, the discovery of mediaeval Latin inscriptions at the sites of Roman Catholic churches throughout the Republic of Kosovo and neighbouring countries where there were Ragusan colonies should be expected.

48 DADU, T.N., 53., 16-16: *Jesus i Maria na 1606, na 18. Agosta u Procupiu Necaie nasnanie koi vidi uooi pismo, iliti Testamienat, caco naruci na smarni cias Raossauu Nicolich coie targauao u Liescozu, inaruci na smartni cias da ima u Dubrouniku u Gospodina Rade Sladoieuchia slatnieh ducata tisuchiu i duiesti od koi f 1200 ostavi i naruci dat da sa dusciu paruo Gospi od Milosrdia sctose gradij u Grusciu f 100 po g 120 g 12000 Suetomu Roccu Roccouzaom u Dubrovniku f 100 po g 120 g 12000 u Zarcuu sctose gradi u Chiprouzu naruci da se da f 10 g 120 g 1200 Gospi od Oloua naruci da se posglie f 10 g 120 g 1200 sa misse Garguriane naruci da se da f 10 po g 120 g 1200 Popu coiga ucopa na ruci da mu dadu f 5 po g 120 g 600 Dum Marcu od Trepicie naruci damu dadu f 2 po g 120 g 240 suamu rogiaku gnigouuu, naruci damuse da f 83 po g 120 g 10000 Petru momku niegouuu naruci damu dadu f 25 po g. 120 g 3000 ioscte siromahom dase rasdieli u Dubrovniku f 10 po g 120 g 1200 Ostalo sue Materi, i barchij, iostaliem kako uidite od sgara ostauioie aspri cetrdesti i duie tisuchie, i scesat, i cetrdesti aspri dase rasdieli kako odsgor para gourou g 42640, ioscte isti dan prie ouga narucina da se dade g 12 tisuchia dase ucini Zarcua oudie u Procupiu a domalo poslie ouoi odsgir baruci uelii g 12000, satochiese suiedizi pod pisati, coisu oudi bili nasamrtni cias, cadaie sue receno od sgor narcio coiechese pod pisati suedozi od sladela*

*Ja Bosco Nicolich iesam suiedoch suemu uisce recenomu pismu; i sa mese pod pisa Dum Gargur Nicolich erneumiem pisat
Ja Antun Giurouuu iesam suiedoch gorgniemu pismu Ja Rado Nicolich iesam suiedoch gorgnemu pismu Ja Gioletta Gleghieuch iesam suiedok gorgnemu
Hoc aut Testamentum nullo Testimon.o rumpi possit.*

49 DADU, T.N., 61. 143'-145'

50 DADU, T.N., 62, 52'-53.

51 Ristić 1892, pp. 118-125; Bošković 1934, p. 301; Kuzmanov-Cvetković 2006, pp. 104-106.

51 Ristić 1892, pp. 118-125; Bošković 1934, p. 301; Kuzmanov-Cvetković 2006, pp. 104-106.

dozi od sladela

Ja Bosco Nicolich iesam suiedoch suemu uisce recenomu pismu; i sa mese pod pisa Dum Gargur Nicolich erneumiem pisat

Ja Antun Giurouuu iesam suiedoch gorgniemu pismu Ja Rado Nicolich iesam suiedoch gorgnemu pismu Ja Gioletta Gleghieuch iesam suiedok gorgnemu

Hoc aut Testamentum nullo Testimon.o rumpi possit.

49 DADU, T.N., 61. 143'-145'

50 DADU, T.N., 62, 52'-53.

51 Ristić 1892, str. 118-125; Bošković 1934, str. 301; Kuzmanov-Cvetković 2006, str. 104-106.

Slika 15.
Skadarski biskup Lujo
Čurčija (1818. – 1881.) (foto:
Beernaert Frères, Gand; arhiv
Vinicija B. Lupisa)

Figure 15.
Shkodër Bishop Lujo Čurčija
(1818-1881) (photo: Beernaert
Frères, Gand; archives of
Vinicije B. Lupis)

va diljem Republike Kosovo i susjednih država gdje su se nalazile dubrovačke kolonije.

SKADARSKI NADBISKUP LUJO ČURČIJA I KOLEKCIJARSTVO

Ključna osoba hrvatsko-albanskih kulturnih odnosa 19. stoljeća je skadarski biskup mons. Lujo Čurčija (1818. – 1881.), kojeg je 27. rujna 1853. papa Pio IX. imenovao biskupom Lješa, a potom 1858. biskupom koadjutorom Skadra. U Skadru je razvio pastoralni rad iskorjenjujući krvnu osvetu. Prije svega pomagao je skadarskim franjevcima izgraditi samostan u skadarskoj gradskoj četvrti Serreqi. Nakon što je taj samostan bio sagrađen, predan je časnim sestrama franjevkama. Biskup Čurčija poticao je otvaranje ženskih i muških škola i utemeljenje klasičnih gimnazija, *Liceum Illyricum*, diljem svoje biskupije, želeći obrazovanjem podignuti iz nepismenosti povjereni mu al-

SHKODËR BISHOP LUJO ČURČIJA AND COLLECTING

The key figure in Croatian-Albanian cultural relations in the 19th century was the Shkodër bishop, Msgr. Lujo Čurčija (1818-1881), who was appointed bishop of Lezhë by Pope Pius IX on 27 September 1853, and then coadjutor bishop of Shkodër in 1858. In the latter city he fostered pastoral work to eradicate the blood feud. Above all he assisted the Shkodër Franciscans in the construction of the convent in the city precinct called Serreqi. After this convent was completed, it was turned over to the Franciscan sisters. Bishop Čurčija encouraged the opening of schools for girls and boys and the establishment of classical grammar schools, *Liceum Illyricum*, throughout his diocese with the intention of eradicating illiteracy from the Albanian people entrusted to him. One of his most important projects was the construction of the Shkodër cathedral. However, a little known fact is that he was also a collector. On 30 November 1865 he received a decree on his transfer to Alexandria to serve as the titular bishop of Irenopolis, the apostolic vicar to the Latins in Egypt and the apostolic delegate to the Oriental peoples in Egypt and Arabia. During his service he also delivered the benediction at the opening of the Suez Canal. After the bishop's death, his archive was stored in the Franciscan monastery in Dubrovnik, and it included the designs for the Shkodër cathedral and an inventory list of his collection.⁵² The collection that he had gathered as Shkodër bishop was recorded on 26 June 1877 in the S. Francesco della Vigna monastery in Venice. On this occasion, Bishop Čurčija's following art pieces and books were stored:

1. *dipinto rappresentante la Pietà di scuola veneziana.*
2. *Quattro statue di legno: Ercole, Endimione, Diana e Venere, opera del XVII secolo.*
3. *capitolate dei Procuratori di S. Marco del secolo XIV.*
4. *Il portolano di Salvatore Oliva nel 1621.*
5. *Un' edizione del 1516 (Basilea) dei Commentari di S. Girolamo sopra i dodici Profeti.*
6. *Un lessico ebraico talmudico del Burtorfio (1640. Basilea).⁵³*

The collection's inventory list testifies to this Dubrovnik Franciscan's love of art and presents the bishop as a genuine benefactor in the spiritual and cultural spheres, as a person adept at diplomacy and striking a balance between two worlds, the spiritual and secular. Equally apparent are Čurčija's ties to the Albanians even during his tenure in Egypt. His constant concern for the Albanians in the Levant was always at the forefront, as one may conclude from the will of Jacub-pasha Albanac and Simon L'Uv, his nephews in Anitab (Gaziantep) in Syria, from 1874.⁵⁴ With his collecting activities, Msgr. Lujo

52 Malaj 1985, pp. 223-253.

53 AFSMB, P. Z. Čurčija Bequest, Alexandria, 2457.

54 AFSMB, P. Z. Čurčija Bequest, Alexandria, correspondence from

banski narod. Jedan od njegovih najvažnijih projekata bila je gradnja skadarske katedrale. No malo je poznato da je bio i kolekcionar. Dana 30. studenoga 1865. dobio je dekret o premještanju u Aleksandriju, za naslovnog biskupa irenopolitanskog sa službom apostolskog vikara za Latine u Egiptu i apostolskog delegata za orijentalce u Egiptu i Arabiji. Tijekom svoje službe blagoslovio je otvoreni Sueski kanal. Po biskupovoj smrti njegova arhiva je pohranjena u dubrovačkom franjevačkom samostanu, a u njoj se čuvao i nacrt skadarske katedrale te popis njegove kolekcije.⁵² Zbirka koju je stekao kao skadarski biskup bila je zabilježena 26. 6. 1877. u samostanu *S. Francesco della Vigna* u Veneciji. Tom prilikom bile su pohranjene sljedeće umjetnine i knjige nadbiskupa Čurčija:

1. *dipinto rappresentante la Pietà di scuola veneziana.*
2. *Quattro statue di legno: Ercole, Endimione, Diana e Venere, opera del XVII secolo.*
3. *capitolate dei Procuratori di S. Marco del secolo XIV.*
4. *Il portolano di Salvatore Oliva nel 1621.*
5. *Un' edizione del 1516 (Basilea) dei Commentari di S. Girolamo sopra i dodici Profeti.*
6. *Un lessico ebraico talmudico del Burtorffo (1640. Basilea).*⁵³

Popis zbirke svjedoči o ljubavi dubrovačkog franjevca prema umjetnosti te ga predstavlja kao istinskog pregaoca na duhovnom i kulturnom polju, kao osobu vičnu diplomaciji i laviranju između dvaju svjetova, duhovnog i svjetovnog. Isto je tako vidljiva Čurčijina povezanost s Albancima i u vrijeme boravka u Egiptu. Očita je njegova stalna briga za Albance na Levantu, kako se može zaključiti iz oporuke Jacub-paše Albanca i Simona L'Uva, njegova nećaka u Anitabu u Siriji, iz 1874. godine.⁵⁴ Mons. Lujo Čurčija svojim je sakupljačkim radom na svoj način postavio temelje suvremenog kolekcionarstva u Albaniji, a svojim pastoralnim radom zadužio je albanski narod gradnjom katedrale sv. Stjepana u Skadru.

ZAKLJUČAK

Ovim radom pokušali smo potvrditi da, unatoč povijesnim nedacama, početci istraživanja arheologije, odnosno epigrafike, bilo antičke bilo novovjekovne ili srednjovjekovne, na području sjeverne Albanije i Kosova, sežu u početak 17. stoljeća. Nekoliko barskih i skopskih nadbiskupa udarilo je temelje epigrafici, a u svojim biskupskim vizitacijama donosili su i crteže epigrafskih spomenika koje su zapazili tijekom pastirskih pohoda. Iznimna kulturna osobnost albanskog 17. stoljeća je nadbiskup Petar Bogdani. On je prvi zabilježio natpis Septimija Se-

Čurčija laid the foundations for contemporary collecting in Albania and gave much to the Albanian people through his pastoral work, including the construction of the Cathedral of St. Stephen in Shkodër.

CONCLUSION

In this paper we have attempted to confirm that, despite historical hardships, the beginnings of research into archaeology and epigraphy, whether Classical, medieval or Early Modern, in northern Albania and Kosovo go back to the beginning of the 17th century. Several archbishops of Bar and Skopje essentially established local epigraphic scholarship, and the reports from their episcopal visitations included sketches of epigraphic monuments that they had observed during their travels. An exceptional Albanian cultural figure of the 17th century was Archbishop Petar Bogdani. He was the first to record the inscription of Septimius Severus in Shkodër, as well as the medieval inscription in the Church of St. Sergius and Bacchus on the Bojana River, which was recorded by Ragusan historian Serafin Marija Crijević in the 18th century. In his 18th century manuscript, Ivan Natali Aletin recorded several Classical and Early Christian sites in Albania and brought the first report on sigillography, i.e., a description of the seal of the Albanian Franciscan custody and the inscription from the sarcophagus of St. Blaise in Albanian Sebasta. Anselmo Banduri, a world-renowned Byzantist, was the first to publish a map of ancient Dardania and historical sources from the territory of Kosovo. Skopje Archbishop Dario Buccarelli described several Early Modern inscriptions from Letnica in his visitation report, thus placing Kosovo in the sphere of contemporary events in epigraphy. The Early Modern inscriptions from Letnica and Janjevo were not isolated examples, because part of a gravestone of a clerical fraternity from the 15th century was found near the ruins of the co-dedicated Church of St. Nicholas and St. Mary in Novo Brdo. Shkodër Archbishop Lujo Čurčija laid the foundations for the collection of antiquities in Albania in the 19th century.

In this paper we have shown how the territory of northern Albania and Kosovo was not an empty space on the map with reference to the development of archaeology. Above all, we refer here to the gathering phase and dedicated collecting, particularly information on epigraphic monuments, archaeological excavations, and the first information on sigillography in this area. We have ascertained that an interest in researching Latin Classical, medieval and Early Modern inscriptions in Kosovo and northern Albania had already existed since the 17th century, and data on them may help in their better interpretation in the future.

52 Malaj 1985, str. 223-253.

53 AFSMB, Ostavština P. Z. Čurčija Alexandrija, 2457.

54 AFSMB, Ostavština P. Z. Čurčija Alexandrija, dopisi iz 1874. (bez numeracije).

vera u Skadru, kao i srednjovjekovni natpis u crkvi sv. Srđa i Bakha na Bojani, koji bilježi dubrovački povjesničar Serafin Marija Crijević u 18. stoljeću. Ivan Natali Aletin u svojem je rukopisu iz 18. stoljeća zabilježio nekoliko antičkih i starokršćanskih lokaliteta u Albaniji i donio prve vijesti o sfragistici, odnosno opis pečata Albanske franjevačke kustodije te natpis sa sarkofaga sv. Vlaha u albanskoj Sebasti. Anselmo Bandur, svjetski poznat bizantolog, prvi je objavio zemljovid antičke Dardanije i povijesne izvore za područje Kosova. Skopski nadbiskup Dario Buccarelli u svojoj je vizitaciji opisao više novovjekovnih natpisa iz Letnice, uvrštavajući tako Kosovo na ozemlje tada suvremenih gibanja u epigrafici. Novovjekovni natpisi iz Letnice i Janjeva nisu osamljeni primjer, jer je nedaleko od ruševina dvojne crkve sv. Nikole i sv. Marije u Novom Brdu pronađen dio nadgrobne ploče bratovštine svećenika iz 15. stoljeća. Skadarski nadbiskup Lujo Čurčija udario je temelje kolekcionarstvu u Albaniji 19. stoljeća.

Ovim smo radom pokazali kako prostor sjeverne Albanije i Kosova nije bijela točka na zemljovidu razvoja arheologije. Prije svega tu mislimo na sakupljačku fazu i kolekcionarstvo, posebice sabiranje informacija o epigrafskim spomenicima, na arheološka istraživanja, kao i na prve informacije o sfragistici na ovim prostorima. Utvrdili smo da je već od 17. stoljeća postojalo zanimanje za istraživanja latinskih antičkih, srednjovjekovnih i novovjekovnih natpisa s Kosova i iz sjeverne Albanije, koji podaci mogu u budućnosti pomoći njihovoj boljoj interpretaciji.

Arhivski izvori / Archival sources

Državni arhiv u Dubrovniku (dalje DADU), Knjižnica – *Ragusi-na*, 796/1, 796/2, 797/1-2.

DADU, Arhiv Čingrija, Genealogija Antunina, 338-344.

DADU, 276, (170), Osobni fond dr. Ernesta Katića, 027, kut. br. 49. Famiglie cittadine riconosciute dalla ex Repubblica di Ragusa, 52.

DADU, *Testamenta Notariae* (dalje T.N.) 10.1., sv. 18, 87'-88.

DADU, T.N., 53, 16-16'.

DADU, T.N., 61, 143-145'.

DADU, T.N., 62, 52'-53.

Arhiv franjevačkog samostana Male braće u Dubrovniku (dalje AFSMB), 71. *Lettera scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti Segretario della Rep:a di Ragusa sopra S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste Protettore della Stessa Rep.ca da D. Stefano Rosa Abbate e Rettore di S. Giacomo ai Pozzi e Sacrista d.lla Metropolitana parimente di Ragusa A.D. 1737., (...) Raconta le memorie, che si trovano di S. Blasio in Albania (...).*

AFSMB, Ostavština P. Z. Čurčija Alexandrija, 2457.

AFSMB, Ostavština P. Z. Čurčija Alexandrija, dopisi iz 1874. (nenumerirano)

Povijesni arhiv Kongregacije za evangelizaciju naroda (ASCPF) u Rimu, Fond Scritture riferite nei Congressi (SC), Servia, vol. 5, 606-607'.

Elektronski izvori / Electronic sources

F. Zefi, *Župa Letnica*, (<http://www.hkm.lu/wp-content/uploads/2017/10/Zupa-Letnica.pdf>, (preuzeto 23. 1. 2022. u 14 h)

Literatura / Bibliography**Arapí 2015**

I. Arapí, *Albania by the end of the 17th century and relations with neighbouring nations according to archbishop Pjetër Bogdani's work "The band of the prophets"* (1685), *Slavia Meridionalis* 15, Warszawa 2015, 241-252.

Arsić 2005

I. Arsić, *Dubrovački štampari i izdavači XIX veka*, Banja Luka/Beograd, 2005.

Balabanić 1991

Josip Balabanić, *Muzej obitelji Aletin u 18. stoljeću u Dubrovniku*, *Anali Historijskog instituta HAZU u Dubrovniku* 29, Dubrovnik 1991, 207-210.

Bartl 2007

P. Bartl, *Pjetër Bogdani und die Anfänge des albanischen Buchdrucks in Italien*, in: B. Demiraj (ed.), *Nach 450 Jahren: Buzukus „Missale“ und seine Rezeption in unserer Zeit*, Wiesbaden 2007, 267-288. (*Albanische Forschungen* 25.)

Bojanovski 1988

I. Bojanovski, *Ad CIL III, 1741, Obod kod Cavtata (Epidaurum), Arheološka istraživanja u Dubrovniku i Dubrovačkom primorju*, (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 12), Zagreb 1988, 101-110.

Bošković 1934

Đ. Bošković, *Rad na restauriranju, konzerviranju i proučavanju srednjevekovnih spomenika*, *Godišnjak Srpske kraljevske akademije XLII*, Beograd 1934, 290-315.

Burđelez 1998

I. Burđelez, *Zapisi o arheološkom istraživanju u Cavtatu godine 1682.*, *Obavijesti HAD-a* 3, Zagreb 1998, 118-122.

Cappelli 1990

A. Cappelli, *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, Milano 1990.

Čolak, Mažuran 2000

N. Čolak, I. Mažuran, *Janjevo, sedam stoljeća opstojnosti Hrvata na Kosovu*, Zagreb 2000.

Dodić 1999

L. Dodić, *Dva pisma Janjevaca - Dubrovčana od godine 1578.*, in: Z. Ančić, N. Palić (eds.), *Povijest Janjeva u okviru ekonomske i kulturne funkcije Dubrovnika na Balkanu u srednjem i novom vijeku*, in: *Zbornik znanstvenog skupa Janjevo u okviru ekonomske i kulturne funkcije Dubrovnika na Balkanu održanog 2. prosinca 1994. u Zagrebu*, Zagreb 1999, 61-88.

Duplančić 1998

A. Duplančić, *Diploma o rimskom plemstvu Splićanina Ivana Petra Marchija*, *Mogućnosti* 1-3, Split 1998, 137-144.

Dubrovački natpis 1903

Dubrovački natpis u Staroj Srbiji : (rubrika Razno), *Srđ* II/20, Dubrovnik 1903, 968.

Đurić 1963

V. Đurić, *Dubrovačka slikarska škola*, Beograd 1963.

Foretić 1956

V. Foretić, *Dubrovački tiskar i knjižar 19. stoljeća Petar Franjo Martecchini kao crtač*,

akvarelist i ljubitelj starina, Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije 10, Split 1956, 230-256.

Foretić 1958

V. Foretić, *Kulturno značenje stare dubrovačke tiskare*, Mo-gućnosti 10, Split 1958, 811-822.

Gogić 2016

M. Gogić, *Rimokatolička župa Novog Brda u kasnom sred-njem vijeku*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 58, Zadar 2026, 1-26.

Gović 2004

T. Gović, *Epigrafski spome-nici u Dubrovniku*, Dubrov-nik 2004.

Gulin 1998

A. Gulin, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Zagreb 1998.

Han 1958

V. Han, *Razvoj zbirki i muzeja od XIII do XIX vijeka na teri-toriju Jugoslavije*, in: I. Bach (ed.), *Tkalčićev zbornik 2*, Za-greb 1958, 297-315.

Jiriček 1879

K. J. Jiriček, *Die Handelstra-ssen und Bergwerke von Ser-bien und Bosnien während Mittelalters*, Prag 1879.

Kolumbić 1983

N. Kolumbić, *Bizza, Marin (Bizzi, Bizzus, Biccius)*, in: *Hrvatski biografski leksikon 1*, Zagreb 1983, 799.

Kovačević 1952

D. Kovačević, *O Janjevu u doba srednjovjekovne srpske države*, Historijski glasnik

1-4, Beograd 1952, 121-126.

Kuzmanović-Cvetković 2006

J. Kuzmanović-Cvetković, *Prokuplje grad svetog Prokopi-ja*, Prokuplje 2006.

Lupis, Ničetić 2001

V. B. Lupis, A. Ničetić, *O no-vim arheološkim spoznaja-ma na dubrovačkom području*, Obavijesti HAD-a 2, Zagreb 2001, 67-75.

Lupis 2002

V. B. Lupis, *Arhitekt Loren-zo Vitelleschi i njegovo vrijeme*, in: L. Vitelleschi, *Povijesne i statističke bilješke o Du-brovačkom okrugu: prikupio okružni inženjer Lorenzo Vite-lleschi, Dubrovnik 1827.*, Du-brovnik 2002., str. 5-51

Lupis 2010

V. B. Lupis, *Likovna baština Dubrovnika Palmotićeve doba*, in: H. Mihanović-Salopek, V. B. Lupis (eds.), *Željezni duh: prinos Jakete Palmotića Di-onorića hrvatskoj književnoj baštini*, Zagreb-Dubrovnik 2010, 191-227.

Lupis, Shala 2021

V. B. Lupis, E. Shala, *O Pe-tru Bogdaniju, don Luki Jeliću i hrvatsko-albanskim kultur-nim kontaktima*, Peristil 64/1, Zagreb 2021, 23-38.

Ljubić 1856

Š. Ljubić, *Dizionario biogra-fico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna – Zara 1856.

Malaj 1982

V. Malaj, *Apostolsko i kultur-no djelovanje franjevacu među*

vjernicima albanskog naroda, Kačić 14, Split 1982, 261-302.

Malaj 1985

V. Malaj, *Djelovanje franje-vaca Dubrovačke provinci-je među albanskim katolicima*, in: J. Turčinović (ed.), *Samo-stan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb 1985, 223-255.

Malaj 1990

V. Malaj, *Apostolic and edu-cation work of the Franciscan order among the albanian pe-lople*, Albanian Catholic bu-lletin XI, San Francisco 1990, 24-54.

Marinović 1959

A. Marinović, *Epigrafski spo-menici o rimskom namjesni-ku Dolabelli u Cavtatu*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku VI/VII, Du-brovnik 1959, 121-128.

Marković 2006

S. Marković, *Studia antiba-rensia*, Perast 2006.

Marković 1993

M. Marković, *Descriptio Cro-atiae, Hrvatske zemlje na geo-grafskim kartama od najstarijih vremena do pojave topografskih karata*, Zagreb 1993.

Martechini 1841

P. F. Martechini, *Galleria di Ragusei illustri*, Ragusa 1841.

Miljanović, Gačić 2017

M. Miljanović, N. S. Gačić, *Kamena plastika iz Janjeva*, Patrimonium 10/15, Skopje 2017, 243-246.

Molnar 2019

A. Molnar, *Dva neobjavljena*

izvještaja barskog nadbiskupa Marina Bicija o Srbiji i Alba-niji 1622, Istorijski zapisi 1-2, Podgorica 2020, 37-63.

Mommsen 1873

T. Mommsen, *Inscriptiones Asiae provnnciarvm Evropae Graecarum Illyrici latinae III*, Berolini 1873.

Ničetić 2005

A. Ničetić, *Nove spoznaje o postanku Dubrovnika, o nje-govom brodarstvu i plovid-bi svetog Pavla*, Dubrovnik 2005.

Palić-Jelavić 2004

R. Palić-Jelavić, *Zvono maj-stora Mihaela i Nicolausa iz 1368. godine na tornju crkve sv. Nikole u Janjevu*, Darda-nia Sacra 6, Prishtinë 2004, 57-78.

Palić-Jelavić 2008

R. Palić-Jelavić, *Zvono iz 1383. g. iz kapele u Grobniku*, Vje-snik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. ser., XLI, Zagreb 2008, 11-330.

Pandžić 1988

A. Pandžić, *Pet stoljeća ze-mljopisnih karata Hrvatske*, Zagreb 1988.

Popović, Bjelić 2018

M. Popović, I. Bjelić, *Crkva Sv. Nikole – katedrala grada Novog Brda*, Beograd 2018.

Prokulijan 2015.

A. Prokulijan, *Govor u pohva-lu Splita*, Split 2015.

Puškarčić 2006

J. Puškarčić, *Anselmo Banduri (1675. - 1743.)*, dubrovački be-nediktinac u Parizu, Zbornik

Odsjeka povijesnih znanosti
Zavoda povijesnih i društvenih
znanosti HAZU 24, Zagreb
2006, 131-186.

Rački 1888

F. Rački, *Izvještaj barskog
nadbiskupa Marina Bizzia o
svojem putovanju god. 1610.
po Arbanaskoj i staroj Srbiji*,
Starine XX, Zagreb 1888,
51-156.

Ristić 1892

S. Ristić, *Starine u Prokuplju
i okolini*, *Starinar VII/4*, Beograd
1892, 118-125.

Slukan Altić 2003

M. Slukan-Altić, *Povijesna
kartografija, kartografski izvori
u povijesnim znanostima*,
Samobor 2003.

Slukan Altić 2006

M. Slukan-Altić, *Povijesna
kartografija Kosova*, Zagreb
2006.

Stipčević 1983

A. Stipčević, *Bandur, Anselm
(Banduri, Bandurović, Bandur-
rius)*, in: *Hrvatski biografski
leksikon 1*, Zagreb 1983, 417-
418.

Srbija 1991

*Srbija i susedne zemlje na sta-
rim geografskim kartama*, Be-
ograd 1991.

Theiner 1863

A. Theiner, *Vetera monu-
menta Slavorum Meridiona-
lium historiam illustrantia I.*,
Roma 1863.

Škunca 1999

S. J. Škunca, *Franjevačka re-
nesansa u Dalmaciji i Istri*,
Split 1999.

Urošević 1934

A. Urošević, *Katolička župa
Crna Gora u Južnoj Srbiji (Let-
nička župa)*, *Glasnik Skop-
skog naučnog društva 13*,
Skopje 1934, 159-170.

Vujić 2007

Ž. Vujić, *Izvori muzeja u Hr-
vatskoj*, Zagreb 2007.

Wagner 1937

H. R. Wagner, *The eighteen-
th century – Guillaume Delis-
le and his followers : Chap-
ter XVII*, in: *Cartography of
the Northwest coast of Ameri-
ca until 1800 (he claims vol. 1)*,
Berkeley 1937, 140-143.

Zdravković 1958

I. Zdravković, *Otkopava-
nje crkve Sv. Nikole na No-
vom Brdu 1956. godine*, *Sta-
rinar VII-VIII*, Beograd 1958,
349-357.

Zefi 2008

F. Zefi, *Skopsko-prizrenska
nadbiskupija u XIX. stoljeću*,
sv. 1, Zagreb 2008.

PRILOG 1. / APPENDIX 1.

Arhiv franjevačkog samostana Male braće u Dubrovniku, 71. *Lettera scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti Segretario della Rep:a di Ragusa sopra S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste Protettore della stessa Rep.ca da D. Steffano Rosa Abbate e Rettore di S. Giacomo ai Pozzi e Sacrista della Metropolitana parimente di Ragusa A.D. 1737.[...]*

Racconta le memorie che si trovano di S. Blasio in Albania

Nell'oggiadiano Albania à noi vicino lontano da Durazzo quasi sesanta miglia verso la regione Meridionale là dove principiano un tempo e prima che quelle parti fossero sagiagate da Romani la bassa Macedonia, sorge alto Monte detto Argeo di cui alle falde vedonsi dentro un giro quasi di quattro miglia fasciumi di mura dirrute e sulle spalle un Convento de Frari Minori Osservanti di S. Francesco sotto invocazione di S. Maria, residenza del Ministro Provinciale d'quei Paesi. Egli è dinominato Convento di Sebaste, e per antichissimo si conta a causa che alcune lapide de Conventi à lui subordinati, indicano fondata quella Provincia in tempo in cui anche viveva sulla terra il suo gloriosissimo Patriarcha. Alza insegna nel suo sigillo maggiore la figura della SS.ma Nunziata e l'effigie di S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste. Quattro Fiumi circondano il detto Monte Drino detto Drilone, che Oriente. Frate chiamato altrimenti Rubico che scorre da mezzo giorno. Madia proveniente dall'ocaso. Et Istmo tendere da infra Oriente ex Austro. Drino è distante mezza giornata di camino. Istmo è più vicino. Fra questo, e la folda di esso monte non si contano più di due ore di strada. Per altro et Istmo e Rubico e Madià e Drilone scaricano nel Golfo di Lodrino in Adriatico. Nel recinto poi dimenticato Convento di Sebaste è sotto la Chiesa del medesimo. In distanza di venti passa vi è una grotta di cui la bocca fù alargata, dall' arte, e ridotta in figura di porta, è di comodo di chi entra vi voglia. Dentro di essa vi è un pozzo piccolo d'aqua freschissima e salutare. Vi è parimente un Altare e vi è un lato l'impressione di mezzo testa d'uomo squisistissima non meno di quello di mezzo volto umano che si mostra in Roma nello scendere la scala del carcere Mamertino e che fù fatta da S. Pietro Apostolo colla sua faccia in occasione della spinta che ei colà soffrì da satelin. Tale grotta è dedicata al memorato S. Blasio Vescovo e Martire di cui ivi si celebra solenne commemorazione ogni anno adì 3. Feb.ro da sudetti Religiosi e da Paesani. In distanza di cento passa da questa grotta in sua dritura verso Occidente fà casso una salita dinominata Monte di Ghionimi da una terra che le stà à si è così detta essendovi comprese sotto l'appellazione di Argeo tutte le montate che di là alzate verso Oriente settentrione e Mesiggio sù detta salita di Ghionimi si veggono per anche di torracce e di questi edifizii che diconsi communente rovine detta Città di Agricolaio appellato da qualch'uno Agricola. Da questa salita à Monte scendono verso il mare nella pianura doppio quattro miglia di camino,

Archives of the Franciscan Minorite Monastery in Dubrovnik, 71. *Lettera scritta al Sig.e Giovanni Natali Alletti Segretario della Rep:a di Ragusa sopra S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste Protettore della stessa Rep.ca da D. Steffano Rosa Abbate e Rettore di S. Giacomo ai Pozzi e Sacrista della Metropolitana parimente di Ragusa A.D. 1737.[...]*

incontra una Chiesa mezzo distrutta di Santi Quaranta Martiri e vicino ad essa un lago ben profondo d'aqua sulfrea e calida lungo più d'un miglio, e largo centocinquanta passi incirca, il quale versa da se due ruscelli bianchi come latte i quali si perdono. In distanza di quasi cento passa da detto lago corre il sopraccennato fiume Madia rapido e largo da cento passa o circa. Scostandosi poi da detto lago per ispazio di otto miglia si trova sull'esto di un Monte detto Capradoni la Chiesa dedicata a S. Blasio Vescovo e Martire di Sebaste nella quale per sino in oggi entro una special di rispostiglio sepolcrale scavato nel viso d'una parte del muro coll'iscrizione sulla fronte S.B. e capace di quattro o cinque persone esiste un antico deposito formato in modo di Cassa: questi hà la parte anteriore ed il lato di marmo greggio, è nella prospettiva incisi quest caratteri:

Hic reguiescit Corpus
Beati Blasij Ep iscopi
et Martiris.

In questo deposito però presentemente non si trova né corpo né osso alcuno. L'accennato Monte Capredoni è diferente dal Canverdoni Promontorio che sporge in mare. Che di noi andasse al viaggio di quelle parte via Durazzo, prima di arrivare alla distanza di miglia dieci dal sudetto Convento di S. Maria e s' addimandasse à Paesani in che regione sia questo vi direbbe dirsi che ci e già nel paese d'Armenia, la quale si distanzia perfino al Campo di Dogliani, dove si fà la celebre Fiera situata trà Uschiup, e Salonichi novo essendovi essa forse di minore larghezza. Arrivato poscia al sudetto Convento avrebbe piacere di sentirsi riferire da quei boni religiosi e da tutti gli abitanti communemente a titolo di tradizione chiara, distinta et immemorabile conferita à loro da proprij antenati, che questo è il territorio dell' antica Città di Sebaste in cui visse e morì martirizzato il suo vescovo S. Blasio; che quella è la Grotta in cui egli in occasione della persecuzione soggiornò nascosto, e si fece miracolosamente scaturire l'aqua salutare ad uso delle stesse e delle Fiere che venivano à trovare lasciandovi anche l'impressione della sua Testa in sasso su cui con essa venne malmenato dai sateliti d'Agricolaio; che quegli è il Lago in cui egli gettato caminò sull'aqua come sul solido terreno: e che finalmente quell' è il deposito in cui dalla pietà de fedeli fù riposto il suo Corpo estratto suseguemente e portato per varie mani in paesi stranieri e segnatamenete in Ragusa di cui è Protettore.

Però la Religione di S. Francesco condattasi in quella Provincia da cinquecento anni addietro si sia messa sotto il Rilievi

Patroncinio dopo quello della SS.ma Vergine Nunziata, alzando nel suo sigillo maggiore per propria insegna la gloriosa effigie di lui sotto quella d'ella Madre di Dio. Quel che vado riferendo tutto ricevei da numerosi testimonij d'ogni eccezione maggi-

ori mercaria onesti Sacerdoti riguardati per pietà secolari e regolari, misionarij apostolici, ministri provinciali e Vescovi i quali vi furono al loco e dei quali hò relazioni da loro sigilate. [...].